

Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

HOSPODÁŘSKÉ A POLITICKÉ
DŮSLEDKY KOLEKTIVIZACE V
ČESKOSLOVENSKU
bakalářská práce

Autor: Karel Pučelík

Vedoucí práce: Ing. Petr Chalupecký

Rok: 2017

Prohlašuji na svou čest, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a s použitím uvedené literatury.

Karel Pučelík

V Praze, dne 9. 5. 2017

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat panu inženýru Petru Chalupeckému, který mi byl svými radami a připomínkami velmi nápomocen při psaní této bakalářské práce. Dále bych rád poděkoval své rodině za podporu po celé bakalářské studium.

Rozsah práce: 45

Seznam odborné literatury:

1. BLAŽEK, Petr, KAREL Jech, – KUBÁLEK, Michal. Akce "k": vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech : Studie, seznamy a dokumenty. Testis. V Praze: Pulchra, 2010. ISBN: 978-80-89377-05-5
2. BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal, (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti. Bod (Dokořán). Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008. ISBN: 978-80-213-1799-4
3. KAPLAN, Karel. Proměny české společnosti (1948–1960). Česká společnost po roce 1945. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. ISBN: 978-7285-155-3
4. PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl. Brno: Doplněk, 2009. ISBN: 978-80-7239-228-5
5. ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor, (eds). Kolektivizace v Československu. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. ISBN: 978-80-87211-96-0

Datum zadání bakalářské práce: září 2016

Termín odevzdání bakalářské práce: prosinec 2016

Karel Pučelík
Řešitel

Ing. Petr Chalupický
Vedoucí práce

prof. PhDr. Ing. Aleš Skřivan, Ph.D.
Vedoucí katedry

doc. Ing. Miroslav Ševčík, CSc.
Děkan NF VŠE

Abstrakt

Tato práce má za úkol analyzovat důsledky kolektivizace v československém zemědělství. Sledované období je mezi lety 1948-1960. V teoretické části jsou popsány politické a ekonomické motivy kolektivizace a stav československého poválečného zemědělství. Popsány jsou i výzkumné metody a teoretická východiska. V analytické části je předkládán vývoj kolektivizace a dopad zemědělských reforem na zemědělský sektor. Sledované období je rozděleno do tří částí podle intenzity kolektivizace. V závěru se podařilo verifikovat hypotézu, že kolektivizace výrazně ovlivnila československé zemědělství.

Klíčová slova: Zemědělství, Československo, kolektivizace, komunismus, KSČ

Abstract

This work aims to analyze the consequences of collectivization in czechoslovak agriculture. Reporting period is between 1948-1960. In the theoretical part are described political and economic motives and condition of czechoslovak agriculture. In the practical part contents development of collectivization and impact of agriculture reforms on agriculture sector.. Reporting period is divided into three parts according to collectivization intensity. In the end we managed to verify the hypothesis that collectivization strongly affected the czechoslovak agriculture.

Key words: Agriculture, Czechoslovakia, Communism, Collectivization, Czech communist party

JEL klasifikace (JEL Clasification): N54, N44, Q18

Obsah

Obsah	8
Úvod:.....	8
1 Politické a ekonomické předpoklady kolektivizace	12
1.1 Složení Národní fronty	13
1.2 Zánik agrární strany	14
1.3 Volby v roce 1946	15
1.4 Rok 1948	16
1.5 Politické a ekonomické důvody kolektivizace	16
1.6 Československá zahraniční politika a zemědělství	17
1.7 Stav československého poválečného zemědělství	18
2 . Metodologie	21
2.1 Centrálně plánovaná ekonomika	22
2.2 Československé družstevnictví	24
3. Průběh kolektivizace	25
3.1 Počátky kolektivizace.....	27
4 Průběh kolektivizace a vývoj československého zemědělství po roce 1949	29
4.2 Kulaci a vesničtí boháči	33
4.3 Krize kolektivizace 1953-1955	37
4.4 Závěrečná fáze kolektivizace 1955-1960.....	38
5 Výsledky kolektivizace	41
5.1 Výkonnost československého zemědělství 1948 – 1960	43
5.2 Kolektivizace jako destrukce československého venkova	48
5.3 Důsledky kolektivizace v českém zemědělství	49
Závěr	51
Seznam použité literatury:.....	55
Nevydané prameny:	56
Vydané prameny:	56
Internetové zdroje:	59
Seznam tabulek:	60

Úvod

Ve své bakalářské práci se budu zabývat kolektivizací v Československu. Zaměřím se na její vliv v českém zemědělství. Rovněž se zaměřím na důsledky kolektivizace na československém venkově. Téma nejenže umožňuje zkoumat mnoho klíčových aspektů, jako např. vztah mezi jistotou vlastnických práv a motivací k ekonomické činnosti, ale její důsledky jsou na venkově patrné až do dnešních dnů.

Hypotézu práce jsem stanovil takto: Kolektivizace dlouhodobě poškodila stav československého zemědělství. Zkoumat budu efektivitu a další ekonomické charakteristiky československého zemědělství v poválečné době a na začátku šedesátých let, kdy byly zemědělské reformy spojené s kolektivizací ukončeny. K ověření hypotézy práce jsem připravil i několik dalších výzkumných otázek: Jak se změnila efektivita československého zemědělství? Jaký vliv měla kolektivizace na velikost a charakter zemědělské produkce? Jak kolektivizace ovlivnila množství obyvatelstva, které bylo v zemědělství zaměstnáno? Ovlivnila stav zemědělství pouze kolektivizace?

Kolektivizace byla zaváděna v Československu na počátku padesátých let. V únoru 1948 v Československu převzala moc Komunistická strana Československa, která svou hospodářskou politiku zaměřila na vytvoření centrálně plánovaného hospodářství známého z dalších zemí tehdy formujícího se východního bloku. Zemědělství nebylo výjimkou. Na začátku padesátých let začalo být přetvářeno i československé zemědělství. Hlavní reformou, kterou vládnoucí komunisté prosazovali, byla kolektivizace.

Kolektivizace představovala omezení soukromého vlastnictví československých zemědělců. Znamenala přechod od soukromého podnikání k centrálně řízenému zemědělství. Komunistickou vládou bylo podporováno zakládání jednotných zemědělských družstev, která pak podléhala centrálnímu plánování.

V současnosti je kolektivizace vnímána jako převážně negativní krok komunistické vlády. Kolektivizace silně ovlivnila stav československého zemědělství. Provedené reformy měly zásadní vliv na určité sektory zemědělství. Centrální plán určoval objemy produkce zemědělských plodin i živočišné výroby. Některé tedy byly preferovány, některé byly odsouzeny k úpadku. Na strukturu zemědělské výroby měla také vliv orientace hospodářské i zemědělské politiky na země východního bloku sdružené v Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Vliv na stav československého zemědělství mělo i jeho postavení v rámci ekonomické struktury země, které bylo až za dominantním průmyslem, a to zejména těžkým průmyslem. Tato fakta měla jistě zásadní vliv na efektivitu a další ekonomické charakteristiky.

Venkovské obyvatelstvo si dlouhodobě udržovalo své specifické tradice a charakteristiky. Svou povahou bylo konzervativní, přikládalo důraz na kulturní tradice i náboženství. Z velké části bylo politicky vzdělané i politicky organizované. Zájmy venkovského obyvatelstva i soukromých zemědělců hájila v předválečné době agrární strana. Ta ale nebyla po skončení druhé světové války povolena, a do Národní fronty se nezapojila. Tím si komunisté, jakožto dominantní politická síla cestu k reformám venkova a zemědělství výrazně zjednodušili. Kolektivizace a další zemědělské reformy samozřejmě nebyly přijaty pozitivně celou venkovskou společností. Komunisté začali užívat různých metod k přesvědčení velkých i menších zemědělských podnikatelů ke vstupu do družstev. Tyto metody byly v zásadě represivního charakteru, proto se zásadním způsobem podepsaly na stavu československého venkova. Prosazované reformy měly na venkov převážně destruktivní vliv. K negativnímu vlivu na efektivitu v zemědělství vedla i ztráta motivace k ekonomické činnosti, která vznikla v důsledku ztráty práva na soukromé vlastnictví.

V bakalářské práci budu vycházet z děl zejména českých historiků, kteří se touto problematikou dlouhodobě zabývají. K posouzení ekonomických důsledků kolektivizace je třeba nahlédnout do zemědělských statistik.

Pro širší náhled na hospodářský vývoj Československa využiji knihu hospodářského historika Václava Průchy *Československé hospodářské a sociální dějiny*¹. Tato kniha je rovněž přínosná, protože obsahuje i statistiky mapující vývoj československého hospodářství. Velkým přínosem je i další práce Václava Průchy ve sborníku *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*².

Další knihou, ze které budu vycházet je práce Karla Kaplana: *Proměny české společnosti (1948—1960)*³. Autor se ve své knize zabývá československým venkovem, zejména reformami spojenými s kolektivizací. Práce je důležitá, neboť vychází z velké části z dokumentů připravených komunistickou vládou a zejména Ústředním výborem komunistické strany, který byl hlavním tvůrcem tehdejší československé politiky. Kniha tedy nabízí i pohled vládních představitelů a mapuje změny názorů hlavních politických činitelů na reformy týkající se venkova a zemědělství. Autor dobře mapuje proces přijímání zákonů spojených se zemědělskými reformami. Kniha navíc kopíruje časové

1 PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918—1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 807239147X.

2 PRŮCHA, Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*. In. RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.—16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002. Studie (Slovácké muzeum). ISBN 80-86185-18-4, str. 31—48.

3 KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948—1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. Česká společnost po roce 1945. ISBN 9788072851553.

období, které je v této práci sledováno, tedy hlavně od roku 1948 až 1960. Práce samozřejmě obsahuje i popis zemědělství v prvních poválečných letech, neboť poválečné události měly na zemědělství i zemědělskou politiku významný vliv.

V práci budu vycházet ze sborníku Jaroslava Rokoského a Libora Svobody: *Kolektivizace v Československu*⁴. Autoři tohoto sborníku se zabývají i nátlakem a perzekucí soukromých zemědělců ze strany státních institucí, které byly pro pozdější podobu československého venkova klíčové. Tato práce přináší spíše neekonomický pohled na kolektivizaci, který považují také za důležitý. Podoba československého venkova byla s výkonností zemědělství těsně spojena.

Použiji i práce Petra Blažka, historika Ústavu pro studium totalitních režimů. První z nich je sborník, který připravil společně s dalším editorem Michalem Kubálkem: *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*⁵. Sborník přináší několik významných prací.

Ke získání přehledu o zahraničních zemědělských reformách využiji práce britského historika Nigela Swaina.⁶ Jeden z jeho příspěvků se nachází ve výše zmíněném sborníku *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Analýza se bude rovněž opírat o dobová a retrospektivní statistická data.

Práce bude rozdělena na teoretickou a analytickou část. V teoretické části nastíním teoretická východiska kolektivizace a zemědělských reform. V analytické části se zaměřím na zavádění konkrétních reform a na jejich důsledky.

První kapitolu teoretické části práce věnuji politickému prostředí poválečného Československa. Zaměřím se na popis politické situace, která k reformě zemědělství vedla. Popíšu i složení a fungování Národní fronty, neboť i neexistence agrární strany měla vliv na pozdější události.

Další kapitolu věnuji popisu stavu československého zemědělství v době těsně před komunistickým uchácením moci. Popíšu jednotlivé názory přístupy vlády a KSČ k reformám zemědělství.

V další kapitole se budu zabývat teoretickými východisky kolektivizace. Zmíním i zahraniční zkušenosti s reformami zemědělství. Ty byly pro Československo důležité, neboť se vláda nerozhodovala ve všech ohledech nezávisle.

4 ROKOSKÝ, Jaroslav; SVOBODA, Libor(eds.). *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. ISBN 9788087211960.

5 BLAŽEK, Petr, Karel JECH a Michal KUBÁLEK. *Akce "K": vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra, 2010. ISBN 9788021320338.

6 SWAIN, Nigel. *Typologie východoevropských podob kolektivizace*. In: *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 30—59.

V analytické části se zaměřím na konkrétní důsledky kolektivizace v československém zemědělství a venkově. V této části budu analyzovat národohospodářské statistiky. Budu se zabývat konkrétními kroky komunistické vlády, následně budu analyzovat jejich důsledky.

V první kapitole analytické části provedu analýzu ekonomických výsledků zemědělských reforem na období kolem roku 1960 a jejich důsledků, kdy už byla jejich podstatná část provedena.

V další kapitole se zaměřím na změnu podoby československého venkova. Zemědělské reformy jistě přetvořily řád vesnického života, změnily poměr obyvatelstva pracujícího v zemědělství a v průmyslu. Porušení jistot soukromého vlastnictví také jistě zásadně změnilo motivaci obyvatelstva k ekonomické činnosti. Předpokládám, že tyto důvody ovlivnily také efektivitu zemědělské výroby, kterou se budu v praktické části také zabývat.

Teoretická část bude psána deskriptivně, stejně jako první kapitoly praktické části. V kapitolách zabývajících se výsledky kolektivizace bude provedena analýza statistických dat a komparace výsledků československého zemědělství s vybranými evropskými a světovými regiony.

1 Politické a ekonomické předpoklady kolektivizace

Po skončení druhé světové války se Československo vracelo k demokratickému systému a svobodným volbám. Ke klasickému demokratickému systému se ale Československo nevrátilo. Politický systém po roce 1945 začal být specifický. V určitých ohledech nenavazoval na systém první republiky. Pluralita politických stran byla omezena vznikem Národní fronty.

Národní fronta Čechů a Slováků, jak se orgán oficiálně jmenoval, byla založena už v závěrečné fázi druhé světové války. Ustanovena byla v březnu 1945 v Moskvě. Úkolem orgánu mělo být sdružování demokratických a protifašistických hnutí. Národní fronta sdružovala všechny povolené strany, které se mohly podílet na vládě. Zřízením takového systému prakticky vylučovalo veškerou opozici na parlamentní úrovni, neboť strana, která nebyla přijata do Národní fronty se nemohla ucházet o hlasy voličů ve volbách. Národní fronta byla chápána jako koalice stran. Všechny strany národní fronty musely schvalovat vládní program. V parlamentu tedy nebylo žádné strany, která by vládu nepodporovala. Princip vládního střídání demokratických stran byl tomuto systému velice vzdálen. Nejednalo se tedy o volnou soutěž politických stran.⁷ Již jen existence takové organizace nabízí myšlenky o přechodu Československa k nedemokratickému režimu.

1.1 Složení Národní fronty

Národní fronta byla složena pouze z pěti stran. Při prvním pohledu je zarážející, že mezi těmito čtyřmi stranami chyběla strana, kterou bychom mohli označit za pravicovou. Všechny strany byly rozmístěny od politického středu k levici. Politický střed představovala Česká strana lidová (ČSL). Jednalo se o stranu hájící zájmy katolického obyvatelstva. Vedoucí osobností byl katolický kněz Jan Šrámek.

Další strany už představovaly uskupení mířící k socialismu, jen záleželo nakolik radikální cestu si ke konečnému cíli stanovovali. Podle politologa a historika Rupnika se *„všechny strany víceméně hlásí k socialismu a liší se jen v míře svobody, jakou se socialismem spojují.“*⁸ Své místo v Národní frontě měli Sociální demokraté. Československou stranu sociálně demokratickou vedl poválečný předseda vlády Zdeněk Fierlinger. Dalším subjektem byla Československá strana národně socialistická. Tato

⁷ RUPNIK, Jacques. Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4, str. 199

⁸ Tamtéž, str. 192.

strana hájila zájmy dělnického obyvatelstva a středních vrstev.

Další stranou v Národní frontě byla Demokratická strana. Toto politické uskupení působilo výhradně na Slovensku. Do voleb vstoupily ještě další tři slovenské strany⁹. Jednou z nich byla Strana práce. Druhá se nazývala Strana slobody. Ta měla cílit na katolické občany. Založena byla bývalým agráříkem Vávro Šrobárem. Obě strany ale získaly pouze mizivý počet mandátů.

Nejsilnější stranou Národní fronty byla v poválečném období Komunistická strana Československa. Komunisté sice neměli absolutní moc, výrazné úspěchy si ale začali připisovat už na konci války. K tomu jim výrazným způsobem pomáhala podpora z Moskvy. Jejich síla se ukázala již při prosazování Košického vládního programu. Zřízení Národní fronty jejich pozici stále více posilovalo.

1.2 Zánik agrární strany

V předválečné době měla mezi obyvatelstvem velkou podporu agrární strana. Neměla ovšem podporu jen na venkově. Na venkově měla svou pozici zdaleka nejsilnější a ostatní strany jí mohli jen těžko konkurovat. V předválečné době patřila k hlavním politickým subjektům. Prakticky nechyběla v žádné prvorepublikové vládní koalici.

Agrárníci vynikali skvělou stranicovou organizací. Svým charakterem to byla strana pravicová, hájící zájmy venkovského obyvatelstva, zejména soukromých hospodářů. Agrární strana vždy důrazně prosazovala soukromé hospodářství a soukromé vlastnictví. Jejich představy se dají dobře shrnout heslem: Svobodný sedlák na svobodné půdě¹⁰. Sílicím komunistům tedy představovala hrozbu její silná pozice i jí prosazované politické hodnoty. Pro komunisty představovala výraznou překážku v socializaci venkova. Komunisté tedy proti agrární straně vystupovali nejvíce. Ostatní strany Národní fronty ale také v tomto ohledu selhali. Partikulární politické zájmy jednotlivých stran a vidina toho, že si hlasy agrárníků přerozdělí ve volbách mezi sebou, zvítězily.

Agrární strana byla vynechána z jednání exilové vlády. Ihned po konci války byla rozpuštěna. Důvodem pro její rozpuštění, byla tvrzení, že agrárníci kolaborovali s nacistickými okupanty. Záminkou se stala aktivita agrárníků v době tzv. Druhé republiky. Předseda agrárníků Josef Beran zastával v té době funkci předsedy vlády. Tvrzení o kolaboraci se ale nezakládala na pravdě, strana jako taková s nacisty nekolaborovala.

9 Do výčtu patří i KSS – Komunistická strana Slovenska

10 ROKOSKÝ, Jaroslav. Svobodný sedlák na svobodné půdě Osud agrární strany v Československu po druhé světové válce. In: BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 92.

Jednotlivci, kteří by mohli být z kolaborace obviněni, se nacházeli v každé z československých politických stran. Komunisté navíc obsadili instituce, které byly s agrární stranou spojené. Mezi ty nejvýznamnější patří Ústřední jednota zemědělských družstev nebo Kooperativa. Výrazné předválečné osobnosti jako Rudolf Beran nebo František Machník museli čelit soudnímu procesu. Machník byl obžaloby zproštěn.¹¹

1.3 Volby v roce 1946

Důležitým obdobím byl rok 1946. V tomto roce se konaly první poválečné volby. Voleb se účastnila opět jen pětice výše uvedených stran. Pro účel této práce považuji za důležité se zaměřit na politické programy a názory na zemědělské otázky kandidujících stran.

Zemědělské obyvatelstvo nebylo v předvolebních kampaních politických stran zanedbáváno. Politici si uvědomovali, že zrušení agrární strany představovalo možnost získání voličů agrárníků na svou stranu. Proto všechny strany kladli na zemědělskou politiku mírný důraz¹². Na venkově se také uskutečnilo mnoho kampaní. Zemědělské programy všech pěti stran se ale ve výsledku od sebe výrazně neodlišovaly. Důraz byl kladen na vyřešení problémů, které přinesla druhá světová válka. Mezi tyto problémy patřila konfiskace majetků po Němcích a kolaborantech. Všechny strany měly zájem o vyšší vzdělání i kulturní povědomí zemědělského stavu. Všechny strany měly ve svých programech uvedené návrhy týkající se sociálního pojištění. Jediné zásadnější rozdíly panovaly v otázkách zemědělského družstevnictví a komasace, tedy scelování zemědělské půdy¹³. Komunisté chtěli půdu scelovat podle požadavků zemědělců. Lidovci chtěli scelovat půdu, která byla původními majiteli opuštěna. Národní socialisté viděli v komasaci způsob, jak zemědělství zefektivnit. Sociální demokraté chtěli půdu scelovat v pohraničních oblastech a následně i ve vnitrozemí.

Rozdílně přistupovaly strany i k otázce zemědělského družstevnictví. Zemědělská družstva měla sloužit zemědělcům všestranně. V komunistickém programu již bylo vidět počátky kolektivního vlastnictví. Do družstev podle nich měli vstupovat malí a střední zemědělci. Komunistická strana ale ještě v roce 1946 hájila soukromé vlastnictví a odmítala kolchozy¹⁴. Komunisté také navrhovali, aby půda zabraná po odsunutých

11 Tamtéž, str. 99.

12 FIALOVÁ, Jana. Venkov v programech politických stran v roce 1946. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. V Praze: Česká zemědělská univerzita, 2008. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-226-7, str. 88.

13 Tamtéž, str. 89.

14 Tamtéž, str. 90.

Němcích byla převedena do soukromého vlastnictví. Neodmítali ani soukromé vlastnictví.

Komunistický program se setkal u voličů s velkým ohlasem. Komunistická strana volby s velkou převahou vyhrála. Druzí skončili národní socialisté. Za nimi skončili s podobným volebním výsledkem lidovci a sociální demokraté. Stávající strany se opět dohodly na vládní koalici Národní fronty. Ačkoli se jednalo o volby svobodné, význam jejich výsledku byl za existence tehdejšího systému Národní fronty značně oslaben. Komunisté získali rozhodující pozici v Národní frontě a následně sestavené vládě.¹⁵ Předsedou vlády se stal komunista Klement Gottwald.

1.4 Rok 1948

Klíčovým obdobím pro následný vývoj Československa se stal únor roku 1948. Od 13. února začínalo v československé vládě docházet k vážným sporům. 25. února prezident Beneš přijal rezignaci 12 nekomunistických ministrů. Klíčovým momentem bylo rozhodnutí bezpartijního ministra zahraničí Jana Masaryka o setrvání ve vládě. Vláda mohla pod doplnění ministerských křesel a nemuselo dojít k předčasným volbám. Nakonec se tak i stalo. Vláda pokračovala pod vedením Klementa Gottwalda.

Tento systém vlády předznamenal další fungování československé politiky. V Národní frontě usedali nadále poslanci z více stran, nejen komunisté. Tyto strany měly v Národní frontě ale jen formálně připomínat politickou pluralitu. Poslanci zvolení na jiné strany si nemohli dovolit jinou ideologii, než jako předepisovala komunistická strana. Vedení stran bylo často zcela ideově odděleno od jejího členstva. Nejlepším příkladem je lidová strana. V čele lidovců dlouhodobě působil katolický kněz Jozef Plojhar, který jistě neplnil ideály katolického duchovního ani křesťanského politika¹⁶.

1.5 Politické a ekonomické důvody kolektivizace

Politické události čtyřicátých let přinesly velký vliv Sovětskému svazu. Po porážce nacistického Německa ztratil Sovětský svaz zájem na spolupráci se západními velmocemi. Stále více si pod Stalinovým vedením upevňoval pozici a rozšiřoval své území i území svých satelitních států. Států patřících do východního bloku bylo v Evropě stále více. Ekonomika v těchto státech zažívala velké změny. Podle sovětského vzoru, často i s jeho doporučeními a příkazy, byla ekonomika měněna na centrálně plánovanou. Kolektivním se stávalo i zemědělství. Stejný osud potkal v roce 1948 i Československo. Kolektivní

¹⁵ RUPNIK, Jacques. Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci, str. 198.

¹⁶ BALÍK, Stanislav; HANUŠ, Jiří. Katolická církev v Československu 1945—1989. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-311-0, str. 150.

zemědělství mělo přispívat k větší efektivitě.

Důvody k reformám zemědělství a jeho transformaci na kolektivní nebyly ale pouze čistě ekonomické. Velkou roli, a to patrně větší než důvody ekonomické, hrály při rozhodování vládnoucích orgánů důvody politické. „*Venkov je těžištěm našeho zápasu o většinu národa. Většina dělnické třídy jde za námi. Získat většinu znamená získat více rolníků, zejména středního rolníka,*“¹⁷ vyjadřoval se v roce 1947 Klement Gottwald. Československá vláda navíc nepostupovala ve svých rozhodnutích samostatně. Komunisté byli závislí na doporučeních a příkazech z Moskvy. Sovětský svaz, jako vedoucí země východního bloku, rozhodoval o charakteru produkce v průmyslu i zemědělství. Zemědělská soběstačnost nebyla Sověty podporována, důraz byl v každé zemi kladen pouze na část produkce, jinou část produkce kontrolovaly jiné země východního bloku.

Aby byl přechod k socialismu úspěšný, nemohli komunisté opomenout socializaci vesnice. Socializace vesnice ale nebyl nikterak snadný úkol. V Československu mělo tradici družstevnictví, ovšem v naprosto jiné formě, než bylo komunisty zamýšleno. Venkovské obyvatelstvo si uchovávalo svůj specifický obraz. Trvalo na kulturních tradicích i náboženství. Československé venkovské obyvatelstvo bylo poměrně dobře politicky vzdělané i politicky organizované. Komunisté neměli podporu u středních a hlavně velkých hospodářů.

1.6 Československá zahraniční politika a zemědělství

Jak jsem již uvedl v úvodu této kapitoly, československá vláda nebyla v rozhodování o zemědělských reformách zcela autonomní. Byla podřízena mezinárodním organizacím (RVHP) a zejména Sovětskému svazu, který měl v těchto organizacích zdaleka nejsilnější vliv. Komunistická strana Sovětského svazu se prohlašovala za vedoucí sílu světového komunistického hnutí¹⁸.

Sovětské satelity byly nuceny přijmout model centrálně plánované ekonomiky. V poválečném období ale nepanovala zvláště velká jednotnost v otázce organizace zemědělství. Jednotlivé státy měly zemědělskou politiku rozdílnou, na míře kolektivního řízení záleželo více na jejich vlastních státních orgánech. Podobně nejednotný názor panoval i v rámci Komunistické strany Československa. Ve zmíněných volbách v roce

17 PERNES, Jiří. Proměny myšlenky kolektivizace v politice KSČ po únoru 1948. In. ROKOSKÝ, Jaroslav; SVOBODA, Libor (eds.). Kolektivizace v Československu. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. ISBN 9788087211960.

18 BUREŠOVÁ, Jana. Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska. In. BLAŽEK, Petr, Karel JECH a Michal KUBÁLEK. Akce "K": vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech : studie, seznamy a dokumenty. Praha: Pulchra, 2010. ISBN 9788021320338, str.30.

1946 komunisté podporovali soukromé vlastnictví¹⁹.

1.7 Stav československého poválečného zemědělství

Nejen československé zemědělství se v druhé polovině čtyřicátých let nacházelo v nedobré kondici. Jeho vývoj, stejně jako vývoj evropských hospodářství, silně ovlivnila druhá světová válka. Její vliv byl v zásadě negativní. S jejími vlivy se hospodářské i zemědělské politiky jednotlivých států potýkaly ještě dlouho po jejím konci. Československé zemědělství za západním zemědělství zaostávalo. Německo mělo hektarové výnosy přibližně dvakrát vyšší, než agrární sektor v Československu²⁰.

Některé části Československa, zejména pak pohraničí, byly velmi ovlivněny vysídlením sudetských Němců. Po vyhnání Němců zůstalo v pohraničí velké množství zemědělské půdy i zemědělských statků. Podobně, jako probíhal v prvních poválečných měsících živelný odsun Němců, probíhalo v první vlně i živelné osidlování. Osidlování se neobešlo bez neblahých jevů. Část nových obyvatelů pohraničí viděla v prázdných usedlostech možnost rychlého zbohatnutí. Proto jejich působení bylo spíše kriminálního charakteru. Dále na nových usedlostech nepracovali a na zemědělské půdě nehospodařili.

Důležitou událostí pro vývoj pohraničí byla Postupimská konference. Na této konferenci byl schválen, mimo jiné, organizovaný a humánní odsun Němců z Československa, Polska a Maďarska²¹. Prvotní živelný odsun tedy nahradil odsun organizovaný. Organizovaný odsun začal 24. ledna 1946 a skončil 28. října téhož roku. Z Československa v té době odešly 3 miliony obyvatel německého původu.²²

Odsun, živelný i organizovaný, přinášel do pohraničí praktické problémy. Mnoho z obdělávaných zemědělských ploch bylo v době žní připraveno ke sklizni. Původní majitelé ale již v Československu nežili a nebylo, kdo by se o sklizení úrody postaral. Vzniklé problémy musel řešit Státní pozemkový fond i pracovními brigádami. Podobný nedostatek pracovní síly byl problémem i pro živočišnou výrobu. Dobytek musel být z pohraničí přesunován do vnitrozemských provozoven.

Problémy s nedostatkem pracovní síly v zemědělství se ale nevyřešily ani během

19 FIALOVÁ, Jana. Venkov v programech politických stran v roce 1946, str. 89.

20 MITCHELL, B. R. International historical statistics. 6th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-230-00516 7, str. 214—284.

21 KAPLAN, Karel. Proměny české společnosti. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. Česká společnost po roce 1945. ISBN 9788072851553, str. 100.

22 Tamtéž, str. 100.

následujících let. Na začátku roku 1948 byl nedostatek pracovních sil v pohraničí stále velmi citelný. V období mezi lety 1931-1947 klesl počet obyvatel na venkově o 13,2 procenta. V pohraničí byl rozdíl ještě mnohem výraznější, tedy 39,3 procenta.²³

Osídlení prázdných prostorů Československa se stalo i zájmem politiků. Zájem nebyl vyvolán pouze z bezpečnostních důvodů, ale i z důvodů ekonomických. Prázdná a neobdělávaná půda tvořila až jednu čtvrtinu zemědělské půdy celého Československa. Proto další vlna osídlenců putovala do pohraničí na výzvy vysoce postavených politiků. Mezi tyto politiky je možné zmínit i komunistu a ministra zemědělství Ďuriše. Občané, kteří dostali zemědělskou půdu za jeho působení ve funkci, si často spojovali nově nabytý majetek právě s jeho osobou, což se pak projevilo v následných volbách roku 1946. V prvních týdnech po odsunu původního obyvatelstva mělo osidlování živelný charakter. Nabývání nového majetku dostalo i formu Dekretů prezidenta republiky, které jejich držitele opravňovaly k hospodaření na dříve opuštěných hospodářstvích²⁴.

Život v československém pohraničí byl ale v prvních poválečných letech obtížný. Noví obyvatelé neměli ke svým hospodářstvím příliš těsný vztah. Rovněž jejich vztahy k práci, kolegům a sousedům se začaly právě vytvářet. Ve špatném stavu byla i infrastruktura. Problémem bylo zásobování, a to nejen se zbožím, které bylo důležité k práci. Nedostatečná byla veřejná doprava. Na vesnicích chyběla dostatečná zdravotní péče, ve školách učitelé, nedostatek byl i duchovních.

Rozdíly byly znatelné i na samotném stavu zemědělství, který se v pohraničí podstatně lišil od stavu vnitrozemských hospodářství. Úbytek pracovních sil a tím vyvolaná neefektivita při obdělávání zemědělské půdy se znatelně projevil v hospodářských statistikách. Roky 1947 a 1948 jsou v zemědělství ve znamení stagnace na úrovni z roku 1946.²⁵ Kromě odsunu Němců mělo na československé zemědělství výrazný negativní vliv i sucho roku 1947. Sucho postihlo v první řadě rostlinnou výrobu. Nakonec se ale promítlo v živočišné výrobě, neboť kvůli nedostatku krmiva musely stavy hospodářských zvířat klesat.

Československé zemědělství se muselo po válce vypořádat s mnohými problémy, které byly běžné i v dalších státech Evropy, a to nejen té v područí Sovětského svazu. Od 19. století pokračuje trend odlivu venkovského obyvatelstva dodnes. Tento trend je ale v

23 Tamtéž, str. 101.

24 Dekret č. 28/1945 Sb.

25 PRŮCHA, Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice. In. RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002. Studie (Slováké muzeum). ISBN 80-86185-18—4, str. 33.

poválečném období více patrný v méně vyspělých zemích pozdějšího východního bloku. Tyto země měly velký podíl obyvatel zaměstnaných v zemědělském sektoru, v některých státech byla tato většina až nadpoloviční.²⁶ Do tohoto schématu nezapadalo však Československo, které bylo svým složením pracujícího obyvatelstva podobné spíše zemím západní Evropy. V západní Evropě nebyl tento efekt odlivu obyvatel z venkova tak výrazný. Ze zemí západní Evropy byla výrazně zemědělsky založená pouze Itálie, kde se práci v tomto sektoru věnovalo až 41 procent obyvatel.²⁷

Mezi evropskými státy vynikala svou výkonností Velká Británie. Britské zemědělství totiž nebylo válkou výrazně zasaženo. Podobný vzestup zaznamenalo v poválečné době zemědělství ve Spojených státech²⁸. Evropským zemím trvalo několik let, než se dostaly na svá předválečná čísla. Toto období je pak závislé na reformách, které jednotlivé státy zvolily. Nejvýraznějším státem byl Sovětský svaz, který kolektivní hospodářství zavedl už ve 20. letech. Soukromé zemědělství zde bylo nahrazeno výrobními družstvy a státními statky. Sovětské kolchozy²⁹ a sovchozy se měly stát vzorem pro další státy východního bloku.

Proti československým statkářům byl namířen i Hradecký program. Hradecký program byl vyhlášen v roce 1947 ministrem zemědělství Júliem Ďurišem na sjezdu Jednotného svazu zemědělců v Hradci Králové. Zemědělský program KSČ zvýhodňoval drobné rolníky. Připraveno bylo zvýhodnění úvěru právě pro malé rolníky, stejně tak pojištění. Ďuriš rovněž navrhoval parcelaci půdy nad 50 hektarů, což bylo jasným omezením osobního vlastnictví i soukromého podnikání³⁰. Navíc o svou půdu mohl přijít zemědělec, který nevlastnil půdu o výměře ani 50 hektarů. Stačilo pouze, aby svou půdu neobdělával a vlastnil ji jen ze spekulacních důvodů. Spekulační motiv držení půdy je v tržním prostředí legitimním důvodem k vlastnictví půdy. Už v roce 1947 bylo tržní prostředí silně narušeno. Hradecký program se neomezoval pouze na otázky týkající se zemědělské půdy, ale i na různé formy výhod pro střední a malé zemědělce, jako bylo pojištění.

Výkonnost československého zemědělství ilustruje následující tabulka. Z Tabulky I je patrné, že stav zemědělství nebyl výrazně horší než ve středoevropských zemích.

26 NOVÁK, Pavel. Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 138.

27 Tamtéž, str. 138.

28 Tamtéž, str. 145.

29 SWAIN, Nigel. Typologie východoevropských podob kolektivizace. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 43.

V dalších částech práce budou zmíněny výsledky ve stejných kategoriích, tyto charakteristiky z roku 1948 (v případě Německa z roku 1949, rok 1948 nebyl ve statistickém souboru uveden. Nutno dodat, že Německo i Rakousko bylo válkou poškozeno více, než Československo.

Tabulka I Produkce vybraných plodin - 1948 (t/ha)

	Pšenice	Žito
Československo	1,6	1,5
Rakousko	1,3	1,2
Německo	2,7	2,3

Vlastní výpočty, Zdroj: MITCHELL, B. R. *International historical statistics*. 6th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-230-00516-7, str. 218—299.

2 Metodologie

V této kapitole budou nastíněny teoretické aspekty centrálně plánovaného hospodářství a jeho vlivu na zemědělský sektor. Jedna z podkapitol se bude věnovat družstevnictví a družstevním principům, které ho výrazně odlišují od jednotných zemědělských družstev nebo sovětských kolchozů.

2.1 Centrálně plánovaná ekonomika

Sledované období se nachází na počátku komunistické vlády v Československu. Marxistická ekonomie počítá s přechodem od kapitalismu k socialismu, který se neobejde bez centrálního plánování, změny vlastnických práv, administrativně stanovené ceny nebo výkupních kvót.

Klíčovým pojmem v této práci je centrální plánování. Centrální plánování se objevilo ve všech státech, kde se k moci dostala komunistická strana. Cenově-tržní mechanismus je v centrálně plánované ekonomice nahrazen příkazově-administrativním systémem. V příkazově-administrativním systému na rozdíl od tržní ekonomiky existuje administrativní centrum, které určuje velikost i objem produkce. Celé národní hospodářství je podřízeno plánování. Administrativní centrum připravuje plán, podle kterého se řídí sektory národního hospodářství, svůj plán mají i samotné podniky. V historii jsou známy i další typy národohospodářského plánování než ty ze států východního bloku. Příkladem je i indikativní plánování, které bylo využito ve Francii nebo v Japonsku. Určuje i konečný účel využití produkce. To se samozřejmě neobejde bez administrativního stanovení cen. Tyto ceny neplní alokační funkci a neposkytují ekonomickým subjektům informace. V tržním hospodářství je cena stanovena podle rozhodování ekonomických subjektů.³¹ Tržní hospodářství spoléhá alespoň v určité míře na „neviditelnou ruku trhu“.

Cena má plnit určité funkce – informační, motivační, alokační a distribuční.³² Administrativní stanovení cen může ovlivňovat národní hospodářství. Administrativně stanovená cena výše zmíněné funkce neplní. Absence alokační funkce ceny navíc přispívá k neefektivnímu používání výrobních faktorů a k plýtvání se zdroji. V kolektivizovaném zemědělství hrají velkou roli výkupní ceny jednotlivých zemědělských produktů. Při

31 ŠULC, Zdislav, stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945—1995. Brno:1998. ISBN 80-7239-005-8, str. 5.

administrativním stanovení cen hrozí, že ceny budou stanoveny ne pružně a nebudou odrážet vývoj nabídky a poptávky. Nevytvoří se pak rovnovážná cena. Některé ekonomické školy, zejména pak Rakouská škola, možnost získání dostatečného množství informací k bezchybnému stanovení cen zcela vylučují.³³ Pokud jsou výkupní ceny stanoveny pod náklady na zemědělskou produkci, neposkytují žádnou motivaci k ekonomické činnosti a můžou znamenat vážný problém pro celý systém.

Další zásadní rozdíl mezi centrálně plánovanou a tržní ekonomikou je ve vlastnické struktuře. V centrálně plánované ekonomice je soukromý sektor a soukromé vlastnictví nežádoucí. Výrobní faktory jsou v kolektivním vlastnictví. Kolektivní vlastnictví neumožňovalo využívat v zemědělství zdroje efektivně³⁴.

Ve státech východního bloku bylo kolektivizované zemědělství soustředěno hlavně do družstev. Ať se družstva nazývala kolchozy nebo jednotná zemědělská družstva, jejich podstata byla stejná. Z právního hlediska by se družstva vůbec nazývat neměla. Družstva samozřejmě mají své místo v národním hospodářství. Klasická družstva dodržovala zásady dobrovolnosti i zásady demokratického řízení a kontroly, nikterak nenarušovala vlastnická práva, nebyla závislá na dalších subjektech národního hospodářství nebo na politice státu. Družstva by měla plnit určité principy: dobrovolné a otevřené členství, demokratická kontrola, ekonomická spoluúčast, autonomie a nezávislost, výchova, školení a informace, spolupráce mezi družstvy a odpovědnost za společnost³⁵. Komunisty zaváděná družstva měla několik typů. V Československu se jednalo o 4 typy. V některých se ještě formálně zachovával princip soukromého vlastnictví. Ten však v průběhu zavádění reformy zanikl, podporovány byly jen družstva čtvrtého stupně, které byly nejvíce kolektivní. Podrobnosti budou uvedeny v další části práce.

Charakteristickými podniky pro kolektivně řízené zemědělství byly státní statky, strojní a traktorové stanice. Hlavní myšlenkou bylo společné užívání strojů a mechanizace, čímž by mělo být zemědělství zefektivněno.

V družstvech, která byla zakládána v socialistických zemích tyto principy neplatily. V konečném důsledku byla vlastnická práva zemědělců zcela potlačena.

33 HAYEK, Friedrich A. The Use of Knowledge in Society. 1945. Library of Economics and Liberty. 15. 12. 2016. <http://www.econlib.org/library/Essays/hykKnw1.html>.

34 SIRC, Ljubo. Economics of Collectivization.. In: Soviet Studies, 8, no. 3 (1967): 362—70. <http://www.jstor.org/stable/149686>, str. 365.

35 NĚMCOVÁ, Ludmila. Družstevní principy a zemědělské družstevnictví. In: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.—16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002. Studie (Slováké muzeum). ISBN 80-86185-18-4, str. 51—52.

Družstva nebyla řízena vlastními členy, byla přímo závislá na státní politice i stranické ideologii.

Faktické zrušení práva na soukromé vlastnictví a práva využívat produkty vlastní práce musela mít vliv na ekonomiku státu. Se vznikem družstev také souvisela politická nestabilita, která ekonomice nikdy neprospívá. Pro zemědělce měla ztráta vlastních pozemků vliv i na motivaci k ekonomické činnosti. Ztráta motivace se odrážela na produktivitu práce a následných ekonomických výsledcích družstva. Konečně družstva byla závislá na finanční pomoci ze strany státu. Pokud by nebyla státem podporována, v podmínkách konkurence by nemohla fungovat. Rovněž personální složení jejich vedení bylo složeno dle ideologických pravidel, a to na úkor kompetence a zkušenosti vedoucích pracovníků.

Pro centrálně plánovanou ekonomiku byl příznačný státní monopol v sektorech národního hospodářství. V socialistických zemích, až na výjimky, neexistoval soukromý sektor. Průmysl byl pod státní kontrolou, státem kontrolován je i zahraniční obchod. Vyvážet zboží do zahraničí mohli jen předem určené podniky. Cílem komunistických vlád bylo i kompletní zestátnění zemědělství.

2.2 Československé družstevnictví

Družstevnictví, které mělo v Československu tradici, se v pozdějších letech často zaměňovalo s pojmem kolektivizace. O synonyma se ale nejedná, neboť družstva fungovala jako jeden ze subjektů tržního hospodářství v podmínkách tržní konkurence. Neplatí ani tvrzení, že družstevnictví nemá v tržní ekonomice své místo. Družstva bez problému fungovala v pluralitní společnosti i tržní ekonomice. Jako mezinárodní družstevní principy jsou uváděny tyto³⁶:

1. Dobrovolné a otevřené členství - družstva jsou otevřená pro každého, vstup je dobrovolný.
2. Demokratická kontrola – družstva mají demokraticky fungující orgány, které je transparentně řídí. Tyto orgány jsou odpovědné členům družstva.
3. Ekonomická spoluúčast – členové družstev přispívají do jeho kapitálu na základě stanov.
4. Autonomie a nezávislost – družstva jsou autonomní organizace řízené svými členy.
5. Výchova, školení a informace – Družstva zajišťují svým členům výchovu a školení, která zvyšují jejich efektivitu práce.

36 NĚMCOVÁ, Ludmila. Družstevní principy a zemědělské družstevnictví, str. 51—52.

6 . Spolupráce mezi družstvy – družstva mezi sebou rozvíjí spolupráci, aby co nejefektivněji sloužily svým členům.

7 . odpovědnost za společnost – družstva usilují o trvale udržitelný rozvoj společnosti.

Nic z toho ale o jednotných zemědělských družstvech (zvláště o jejich vyšších typech) neplatí. Dobrovolnost při vstupování existovala spíše jen zápisech z jednání ústředního výboru strany. V poúnorových družstvech byla práva vlastníka nepodstatná. O majetku družstev nerozhodovala členská schůze, představenstvo nebo kontrolní a revizní komise, nýbrž předseda . Předsedou navíc často byl spolehlivý komunistický kádr, či zasloužilý okresní funkcionář strany.

. Nedlouho po únorovém převratu byla družstva zakládána nuceně, nedá se říci, že by na tradici československého družstevnictví zakládání JZD navazovalo.

3. Průběh kolektivizace

V této části bude nastíněn vývoj kolektivizace a popsány důležité aspekty zemědělské politiky KSČ. Názory na zemědělské reformy se mezi vedoucími komunisty měnily. Její konečnou podobu ovlivnila i zahraniční politika.

Při tvorbě analytické části jsem částečně vycházel z analýzy národohospodářských údajů. Prvotním problémem je volba výchozího bodu. Některé statistiky využívají jako výchozí rok 1936. Předválečné statistiky se dají považovat za poměrně přesné, zvláště jedná-li se o produkci klíčových surovin. Statistiky z válečného období jsou, pokud vůbec existují, silně ovlivněny tehdejší situací. Vedení podniků i rolníci často svou skutečnou produkci tajili z důvodů přísných trestů při jakémkoliv neplnění. Mnoho produktů zemědělské výroby bylo též prodáváno na černém trhu.

Statistická šetření týkající se zemědělství jsou rovněž ovlivněny přírodními podmínkami, jako například šetření z roku 1947. Lze tedy jen těžko porovnávat nadprůměrné roky s těmi podprůměrnými. Z těchto důvodů je třeba přírodní podmínky jednotlivých let dobře sledovat, aby jejich negativní důsledky nebyly připisovány zemědělským reformám, čímž by práci zkreslovaly.

Ekonomické výsledky kolektivizace jsem posuzoval podle vývoje hrubé zemědělské výroby, které obsahuje historická ročenka zemědělství.

Důležitým ukazatelem, který byl při analýze statistických dat pozorován, je hrubá zemědělská produkce. Hrubá zemědělská produkce představuje sumu zemědělských výrobků a zemědělských služeb vyprodukovaných příslušnými jednotkami tohoto odvětví a vedlejší neoddělitelné činnosti³⁷.

Sledoval jsem i rozdíly mezi výkonností rostlinné a živočišné produkce. Za úspěch kolektivizace může být považováno překonání předválečné úrovně zemědělství a růst zemědělské výroby srovnatelný s vyspělými státy.

K měření produktivity práce byl zvolen ukazatel hrubé zemědělské výroby na jednoho pracovníka v zemědělství. Sledován byl hlavně její růst. Nutno však dodat, že tento ukazatel nemusí být v každém případě vhodný, započítávají do něj jsou i například mezi produkty. Proto jsou v následujících kapitolách uvedeny i další charakteristiky – domácí produkt nebo hektarové výnosy.

V kapitolách zaměřených na změny a zejména negativní důsledky kolektivizace

³⁷ Podle Českého statistického úřadu, viz: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Zemědělství. ČSÚ [online]. [cit. 2016-12-13]. Dostupné z : <https://www.czso.cz/documents/10180/23833015/000107c14.pdf/0294c63f-d258-41c7-9690-7f6686413e15?version=1.0>

na československý venkov jsem vycházel i z osobních vzpomínek perzekvovaných hospodářů. Zde bylo třeba informace ověřovat, aby nebyla práce zkreslena jednostranným pohledem na tehdejší reformy. Jedním z měřítek změn československého venkova je počet obyvatel pracujících v primárním sektoru. Sledoval jsem hlavně úbytek pracovních sil, a to celkový úbytek pracovních sil i úbytek soukromých zemědělců. Při sledování důsledků kolektivizace v současnosti byla jako základní charakteristika zvolena průměrná velikost zemědělských podniků v České republice a v Evropské unii.

3.1 Počátky kolektivizace

První návrhy reforem v zemědělství se omezovaly na nutné procesy, jako bylo zvýšení efektivity a výnosů. Do diskuse o pozdější podobě vesnice vstupovali mimo funkcionářů KSČ také socialisticky smýšlející odborníci. Jeden z návrhů připravil generální tajemník Jednotného svazu zemědělců a člen zemědělské komise KSČ Antonín Volavka. Ten přišel s konceptem tzv. vzorných obcí. Takové obce měly vznikat v jednotlivých okresech, v každém z nich po jedné. Jejich obyvatelé se měli podílet na zemědělských činnostech, například meliorace, měli používat společnou mechanizaci. Spolupráce se neměla omezovat pouze na spolupráci v hospodářství, ale v plánu bylo i zřizování společných institucí sociálního charakteru – školek, jeslí.³⁸ O změně vlastnických práv se návrh nezmiňoval. Přeměna československé vesnice na socialistickou měla probíhat pozvolna, mělo jít o dlouhodobý proces.³⁹

O zavádění kolchozů po vzoru sovětských komunistů nebyla v programu KSČ ani zmínka. Všechny poznámky o zavádění kolchozů dlouho dementovali. Dementoval je i předseda strany Klement Gottwald. V únoru 1948 se o kolektivizaci zemědělství vyjadřoval takto: „*Jednoduše chceme, aby vám už nikdy nikdo nemohl lhát o tom, že se u nás budou dělat kolchozy. Napříště pamatujte, že každý, kdo k vám přijde s takovým šušmáním na vesnici, patří k záškodníkům a rozvratníkům, které jsme právě z našeho života vyhnali a žeňte ho také svinským krokem!*“⁴⁰

Podobná vyjádření, tedy odmítající kolektivizaci, se objevovaly na oficiálních stranických materiálech. Také mediální výstupy v tisku i v rozhlase teze o plánování zřizování kolchozů a družstev neobsahovaly.

Mezinárodní pohled komunistického hnutí na zemědělství se ale změnil v roce

38 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 137.

39 Tamtéž, str. 137.

40 VOMELA, Martin. Kolektivizace v Československu a její politické motivy. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 121.

1948. V červnu tohoto roku vydalo Informační byro komunistických a socialistických stran rezoluci o zemědělské politice. Rezoluce se týkala převážně kritického zhodnocení zemědělských reforem v Jugoslávii, pro ostatní státy východního bloku ale obsahovala jasné implikace. Různé cesty ke kolektivnímu zemědělství s ohledem na odlišnosti hospodářství států s komunistickou vládou nebyly podporovány. Tím částečně samostatné řízení zemědělské politiky států východního bloku skončilo⁴¹. V rezoluci Informbyra se doporučovalo všem státům přejít ke kolektivně řízenému zemědělství.

Ústřední výbor KSČ o rezoluci Informbyra následně jednal. Ačkoli byl do té doby postoj komunistů ke kolektivnímu zemědělství a zřizování kolchozů odmítavý, na této schůzi se proti kolektivizaci po vzoru Sovětského svazu žádný ze členů ÚV nevymezoval. Přesto ještě v létě 1948 se Gottwald vyjádřil k rolnické delegaci takto: „*Dosud jsme nedělali nic bez vás a ani do budoucna neuděláme nic, co by nebylo s vaším souhlasem.*“⁴² Rozhodnutí ústředního výboru nebylo později patrné ani ze slov ministra zemědělství Ďuriše: „*Nedejte se zastrašit šeptandou o kolchozech. Musíme u nás vymýšlet nové uspořádání, nové ulehčení, ale vše podle našich potřeb*“⁴³.

Proti rezoluci Informačního byra se členové ÚV KSČ výrazně nevymezovali. Ve velké většině považovali socializaci vesnice za důležitou. S přechodem ke kolektivnímu zemědělství ale nikdo z hlavních funkcionářů příliš nespěchal. Ve vedoucích orgánech ani nebyl jasný a převládající názor na reformu zemědělství. Následovalo hledání cesty. Vzorem se samozřejmě stal sovětský zemědělský sektor.

Zřejmě poprvé byl název jednotné zemědělské družstvo použit v březnu 1948. Hospodářská rada tehdy připravila návrh na vytvoření zemědělských družstev na československém venkově. Mělo se jednat o družstvo „výrobního, zvelebovacího a kulturního charakteru“. Jednotlivá družstva měla být rozdělena do odborů (strojní, elektrářský, kulturní, odbor prádlen). Odbory pak měly být spravovány komisemi, ve kterých měli hlavní postavení menší a střední rolníci. Nově se také počítalo se zřízením okresních družstev. Ty měly vzniknout sloučením spotřebních, hospodářsko - skladištních, lihovarských a mlékářských. Tím mělo zemědělské družstevnictví ztratit stavovský charakter. Již v těchto návrzích lze vidět zárodky pozdější kolektivizace.

Komunisté rovněž začali znemožňovat činnost soukromým zemědělcům.

41 BUREŠOVÁ, Jana. Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska, str. 30.

42 PERNES, Jiří. Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Československu, str. 82.

43 BUREŠOVÁ, Jana. Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska, str. 35.

Zásadním omezením jejich podnikatelské činnosti byl v březnu roku 1948 přijatý zákaz prodeje zemědělských strojů soukromníkům. Rovněž ve vrcholící pozemkové reformě byli soukromí rolníci znevýhodněni. Většina úrodné půdy připadla družstvům nebo státním statkům.

Přijatá opatření vyvolávala na venkově neklid. O vytváření kolchozů se ale v té době nemluvalo ani na nejvyšších místech. Svá rezolutní odmítání kolchozů ale mírnil i Klement Gottwald. Ministr zemědělství Ďuriš svá vyjádření omezoval na prezentaci výhod zemědělského družstevnictví, které měly rolníky motivovat k jejich tvorbě a vstupu do nich. Pro vládnoucí komunisty bylo také žádoucí omezení vlivu velkostatkářů a rozmach mechanizace. Družstevnictví prosazoval i Gottwald, v té době ještě mírnými slovy: „*Musíme na venkově fedrovat mezi zemědělci všechny druhy družstevnictví a zejména též družstva pro společnou výrobu, a postarat se za každou cenu, aby v těchto družstvech nerozhodoval venkovský boháč, nýbrž náš spojenec – drobný a střední rolník.*“⁴⁴

Zásadním zlomem ve vývoji zemědělství bylo přijetí zákona o jednotných zemědělských družstvech z 23. února 1949⁴⁵. Jednotné zemědělské družstvo se stalo základní buňkou kolektivně řízeného zemědělství.

44 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 147.

45 Zákon o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb.

4 Průběh kolektivizace a vývoj československého zemědělství po roce 1949

V prvních měsících od rozhodnutí o zakládání JZD působily usnesení a vyjádření vedoucích členů komunistické strany spíše jako politické proklamace. V zemědělské politice byl kladen důraz na přechod ke společné práci. Ta měla zahrnovat například společný osev nebo rozorávání mezí.

Na jaře roku 1950 schválil ÚV KSČ návrh na kategorizaci JZD. Podle předloženého návrhu byla družstva rozdělena do tří kategorií. První typ zachovával stávající meze a zařadil do svých činností společný osev, společnou práci na poli. Sklizeň obdržel každý člen družstva ze svého pozemku. Druhý typ již meze nezachovával, zaváděl společnou rostlinnou výrobu. Výtěžek se rozděloval členům podle podílu výměr jejich pozemků. Třetí typ měl nejen společnou rostlinnou výrobu, ale i živočišnou výrobu. Výtěžek závisel převážně na vykonané práci, v menší míře také na velikosti pozemků jednotlivých členů. Později přibyl ještě čtvrtý typ, kde byly výtěžky rozdělovány pouze podle odvedené práce. Zejména první tři typy nebyly dle komunistů konečným cílem socializace zemědělství, protože stále zachovávala slabé, ale přesto viditelné charakteristiky soukromého vlastnictví. V plánu bylo postupně přecházet k družstvům vyšších typů.

4.1 Počátky kolektivizace československého venkova

Ani po stanovení jasné koncepce a rozhodnutí o tvorbě jednotných zemědělských družstvech nebylo mezi vedoucími komunisty jasno, jak přesně se ke kolektivizaci československého venkova postavit. Existovaly dva výrazné názory. První, který prosazovali hlavně straničtí odborníci, se přesně držel příkladu Sovětského svazu a počítal s rychlou kolektivizací. Vedoucí komunisté, včetně Gottwalda, se přikláněli k pomalejšímu procesu, přizpůsobenému pro československé prostředí. Jen málokdo z vedoucích komunistů očekával, že zakládání družstev bude probíhat rychle a jednoduše. Vedení KSČ se tedy přiklonilo k pomalejší uvědomovací kampani.

Postup komunistické vlády při prosazování kolektivizace se lišil i v přístupu k jednotlivým sociálním vrstvám na vesnici. Největší předpoklady k bezproblémovému přijetí jejich zemědělské politiky měli kováři. Jednalo se o osoby pouze s malým hospodářstvím. Většina jejich příjmu pocházela z nezemědělské, často dělnické profese. Tato vrstva byla oporou komunistické strany na venkově. Další skupinou byli maloročníci,

někde zvaní domkáři. Ti vlastnili malé hospodářství, často nechovali ani koně, ani nevynikali používáním mechanizace. I pro tuto skupinu mohl být vstup do družstva ekonomicky výhodný.

Největší důraz byl kladen na středního rolníka. Tito hospodáři již vlastnili samostatná a soběstačná hospodářství. Na vývoj československého venkova měli největší vliv. Tuto skupinu se snažili komunisté v rámci své politické kampaně přesvědčovat ke vstupu do družstev.

Zcela odlišný přístup měli k velkým hospodářům a podnikatelům. O jejich součinnost při socializaci vesnice tak velký zájem jako u předchozích skupin nebyl. Této důležité skupině bude věnována jedna z následujících kapitol.

Na počátku padesátých let o sobě dávaly vědět ekonomické překážky. Kolektivizace byla i ve svých počátcích materiálně náročným projektem (důležité byly stroje a produkty průmyslové výroby). Vznikající družstva byla závislá na finanční pomoci státu. Bez státních subvencí by takový rozsáhlý a nákladný projekt nebyl realizovatelný. Kolektivizaci je třeba vidět i v širším záběru. Přejít z tržního prostředí k centrálně plánované ekonomice probíhal i v jiných sektorech národního hospodářství. Výrazně subvencován byl průmysl, zejména pak těžký průmysl. Velká část vládních subvencí byla určena pro armádu. Tato nákladná podpora byla prováděna na úkor jiných sektorů národního hospodářství. Zemědělství nebylo pro komunistickou vládu prioritou. V následujících letech se ekonomické podmínky pro zemědělské reformy i nastavení vládních priorit měnit neměly.

Dalším problémem byla cenová politika státu. Výkupní ceny ve velkém množství případů nepokrývaly náklady zemědělské činnosti.⁴⁶ Ceny neplnily alokační ani motivační funkci. Volně nakládat mohli zemědělci až s přebytkem, poté co prodali množství stanovené kvótou za stanovenou cenu⁴⁷. Politická ekonomie uvádí, že nákupní ceny však byly o zhruba 50 procent vyšší než v SSSR, a to z důvodu struktury zaměstnanosti v jednotlivých sektorech.⁴⁸

Už v roce 1955 navrhovali ekonomové Mysliveček se Stočesem ve své práci snížení výkupních a nákupních cen. Rovněž navrhovali snížení povinných odvodů. Oba tyto názory publikovali v Politické ekonomii⁴⁹. Hned v následujícím čísle byly jejich

46 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 13.

47 MYSLIVEČEK, František; STOČES, Ferdinand. Ekonomický svazek dělnické třídy s rolnictvem a jeho formy v ČSR. In.

Politická ekonomie, 1955, 1, str. 8—28.

48 Tamtéž, str. 19.

49 Tamtéž, s. 26.

návrhy kritizovány⁵⁰. „Lenin pravil, že individuálně hospodařící rolnictvo je poslední kapitalistickou třídou,“ začíná svou kritiku autor citací ze spisů J. V. Stalina. I další kritika se nese v podobném duchu. Poselství tohoto textu se dá shrnout opět parafrází Stalina, že v diktatuře proletariátu není místo pro svobodné hospodaření. Taková tvrzení jistě do odborného a analytického textu jistě nepatří. Analytická ekonomie v padesátých letech nedostávala moc prostoru, byla tlumena ideologií.

Na začátku roku 1951 představovala více než polovinu hospodářství JZD⁵¹. V lednu roku 1951 se v Československu nacházelo 977 JZD prvního typu, 1792 druhého typu, 1046 družstev třetího typu a 99 JZD čtvrtého typu⁵². Počet JZD i jejich členů byl poměrně překvapivě velký. JZD vznikly až ve třetině obcí. Při detailnějším pohledu se ale nedá tvrdit, že se jedná o úspěch nové vlády, jak si komunisté zemědělské statistiky vykládali. Nelze tvrdit, že zemědělci vstupovali do družstev proto, že je výhody kolektivního zemědělství přesvědčily. Z dobových dokumentů vyplývá, že až dvě třetiny členů nejdříve založených družstev byli členy KSČ, pouze necelá 3 procenta členů bylo členy jiné strany.⁵³ U těchto zemědělců a členů KSČ hrál jistě významnou roli ideologický motiv pro vstup do družstva. Pro komunistu byl vstup do družstva v jistém smyslu povinností. Část zemědělců po uplatňování zákonů namířených proti velkým zemědělským podnikatelům (budou dále popsány) pod vzniklým ekonomickým tlakem zemědělci neviděla jinou možnost, než byl vstup do družstva. Při rozhodování o vstupu do družstva zemědělci posuzovali i neekonomické důvody. Otevřeně odmítavý postoj k zemědělské politice KSČ se mohl stát, a také často stával, důvodem pro soudní proces s nespokojeným zemědělcem⁵⁴.

Velkým problémem úvodních let kolektivizace bylo složení členů družstev. Družstevníci z velké části spadali do skupin zemědělských dělníků, malých zemědělců nebo dokonce bezzemků. Střední rolníci, na které se agitační kampaň zaměřovala nejvíce, do družstev nijak masivně nevstupovali. Jistou vinu za nechuť středního rolníka vstoupit do jednotného družstva nesou i hospodářské výsledky družstev. Většina družstev nebyla ekonomicky úspěšná. Často chybělo kompetentní vedení. Družstva se nezřídka dostávala do finančních problémů, byla zadlužená. Některá družstva dokonce banky odmítaly úvěrovat. JZD byla závislá na finanční pomoci státu. V ještě horší situaci se nacházela

50 NIKL, Josef. Ceny zemědělských rostlinných produktů. In. Politická ekonomie, 1955, 1, str. 10.

51 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 189

52 Tamtéž, str. 182.

53 Tamtéž, str. 182.

54 Viz: BLAŽEK, Petr, KUBÁLEK, Michal. „Chtěl jsem mít svobodné zemědělce ve svobodné zemi“. In. BLAŽEK, Petr a Michal KUBÁLEK (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 156—182.

nově založená družstva. Ta měla kromě problémů finančních i problémy s nedostatkem techniky a potřebných zařízení. Velká část obyvatelstva pracovala v průmyslu, což mělo za následek nedostatek pracovní síly v zemědělství. S odměnami nebyli spokojeni ani členové družstev. Tyto hospodářské výsledky střední rolníky ke vstupu do družstev nepřesvědčovaly. Naopak, dávali jim zásobu argumentů, proč není komunistické družstevnictví ekonomicky přínosné pro ně i československý venkov.

Jiná byla situace v pohraničí. Tam probíhala kolektivizace bezproblémověji než ve vnitrozemí. Jedním z důvodů je, že pohraniční hospodářství se nenacházela na příliš kvalitní půdě. Často se jednalo o oblasti horské, které byly těžko obdělavatelné. Noví hospodáři v mnoha případech neměli se zemědělskou výrobou dostatek zkušeností a práce nutné k výdělečnému hospodaření byly nad jejich síly. Zemědělci tedy viděli vstup do družstva jako východisko z nepříznivé situace. Místní zemědělci také neměli ke svým hospodářstvím tak silný vztah, jako ti ve vnitrozemí, kteří svá hospodářství převzali po několika generacích svých předků. Komunistická strana měla navíc v pohraničí větší podporu než ve zbytku Československa⁵⁵.

V následujícím období byl kladen důraz na přechod k vyšším formám družstevnictví. V praxi to znamenalo přechody z první kategorie družstev nejméně do druhé kategorie. Ve venkovské krajině to bylo viditelné při procesu scelování menších pozemků a rozorávání mezí.

4.2 Kulaci a vesničtí boháči

Komunistická strana získávala na venkově podporu převážně bezzemků nebo malých či středních zemědělců. To však nebyla na venkově nejvýraznější sociální skupina. Velký problém při socializaci vesnice představovala skupina velkých hospodářů. Velcí zemědělci představovali v komunistické ideologii nežádanou a později i otevřeně nepřátelskou skupinu obyvatel. Komunisty ve volbách nepodporovali a na jejich návrhy reforem venkova a zemědělství by jen těžko přistoupili. Velcí hospodáři na venkově vlastnili velkou část majetku, který byl pro komunisty také klíčový. Komunisté tedy mířili svou kampaň na malé a střední zemědělce, kteří je ve volbách mohli podpořit, což se ve volbách v roce 1946 ukázalo jako pravdivá domněnka. Malí a střední zemědělci na komunistické sliby ve velkém množství přistupovali. S velkými hospodáři ale ve svých

55 KAPLAN, Karel. Proměny české společnosti 1948—1960, str. 117.

plánech nepočítali. Bylo otázkou, jak s velkými zemědělci jednat⁵⁶.

Velkostatkář se stal v politice venkova úhlavním nepřítelem. V prvních úvahách nad socializací vesnice nebylo počítáno s represí násilné povahy, ani s psychickým nátlakem vůči velkým zemědělcům. Zamýšlena byla pouze politická agitace a přesvědčování. Jak je již výše zmíněno, komunisté chtěli na svou stranu získávat malé a střední rolníky, jim svěřit správu zemědělských družstev. Proto výhody družstevnictví veřejnosti předkládali.⁵⁷

Komunisté následně přistoupili k omezení vlivů velkých hospodářů. Aby své kroky před veřejností legitimizovali, začali proti nim různými prostředky vést negativní kampaň. Propagandistická kampaň je s prvními fázemi kolektivizace pevně spojena. V kampani byl hojně využíván denní tisk.⁵⁸ Úvodním problémem komunistických ideologů bylo samotné označení velkých hospodářů. Leninův a Stalinův výraz „kapitalistické živly na vsi“ se nezdál v československém prostředí jako příliš vhodný termín. Označení „statkář“ bylo příliš všeobecné. Do této kategorie by bylo možné zahrnout i méně majetné zemědělce. Sedlák a „velkosedlák“ zase znělo ve štvavých kampaních příliš pozitivně.⁵⁹ Klement Gottwald preferoval označení „boháč“ nebo „vesnický boháč“. Používal i označení „kulak“. Slovo kulak se používalo v Sovětském svazu jako negativní označení velkých hospodářů. Bylo ale ruského původu, v Československu nebylo známé a nemělo českou ani slovenskou alternativu. Přesto se však v komunistických propagandistických materiálech dobře ujalo.

Další prací stranických ideologů bylo vlastní vymezení toho, kdo je kulakem. Nejjednodušší bylo určit příslušnost do skupiny kulaků podle výměry, kterou daný zemědělec vlastnil. Podle výměry do této kategorie patřili hospodáři, kteří vlastnili půdu o výměře větší než 20 ha. V pícninářské oblasti stačilo pouze 15 ha, v obilnářské nebo řepařské oblasti jen 8 ha.⁶⁰ Aby byl hospodář nazván kulakem, nemusel vlastnit ani půdu výše uvedené výměry. Stačilo, aby se věnoval některé ze specifických zemědělských činností, které vyžadovaly najmutí pracovní síly. Jako důvod postačovalo i vlastnictví řeznictví nebo restaurace. Ušetření nezůstali ani noví osídlenci pohraničí, kterým se podařilo rychle nabytý majetek v několika málo letech zvelebit.

Další názor na vymezení kategorie kulaků a vesnických boháčů se řídil podle

56 VOMELA, Martin. Kolektivizace v Československu a její politické motivy, str. 121.

57 Tamtéž, str. 121.

58 Drtivý úder všem kapitalistickým živlům. I. Rudé právo, 33 (1952) 151, str. 1.

59 VOMELA, Martin. Kolektivizace v Československu a její politické motivy, str. 121.

60 Tamtéž, str. 122.

povinných dodávek. Ten, který dodávky neodváděl mohl být označen za kulaka. Problémem však bylo, že mnozí velcí hospodáři se s povinnými dodávkami vypořádali velice dobře, což se nedalo tvrdit o některých malých zemědělci. Ideolog KSČ Václav Kopecký se spokojil s heslem: „Kulaci jsou ti, kteří vykořisťují.“⁶¹ V konečném důsledku to tedy vypadalo tak, že pokud se na venkově nacházel komunistům nepohodlný zemědělec, byl označen jedním z pejorativních označení a dále perzekvován. Jen málo záleželo na tom, kolik půdy nebo zemědělských zařízení vlastnil.

Jedním z hlavních úkolů se stalo vytlačování vesnických boháčů. Komunisté k tomuto účelu připravili hned několik návrhů. První z nich byl přijat už v roce 1947. Tímto zákonem se komunisté snažili zamezit rozdrobování zemědělské půdy. Zakázáno bylo dělení hospodářství na menší i jejich dělení mezi rodinné příslušníky. Druhým důležitým zákonem z roku 1948 bylo započato scelování zemědělské půdy. Scelování pozemků se týkalo nejen velkých zemědělců, ale i zbytku obyvatelstva venkova. Pokud zemědělec o svůj pozemek z důvodu scelování přišel, byla mu nabídnuta peněžitá náhrada či jiný pozemek stejné výměry jako jeho původní. Ačkoli měl tento zákon všeobecnou působnost, komunistům dával do rukou další prostředky v boji proti vesnickým boháčům. V praxi pak nepohodlní hospodáři byli vytlačováni na okraj venkovské společnosti a na nejméně úrodné půdy.

Účinným nástrojem bylo také uvalení pachtu nebo nucené správy. Takový osud mohl potkat zemědělce. Kteří neplnili „jednotný hospodářský plán“, tedy nedodržovali příkázanou osevní plodinu nebo osevní plochu či svou půdu nedostatečně obdělávali.

Zemědělská družstva získávala stále více půdy. Část z toho byla převedena do družstev na úkor těchto velkých zemědělců. Nároky a povinné odvody byly pro tuto skupinu rolníků velmi náročné. Velcí zemědělci často nebyli schopni těmto požadavkům vyhovět. Důvodů bylo hned několik – nedostatek pracovních sil, surovin nebo mechanizace (soukromníkům bylo zakázáno zemědělskou mechanizaci prodávat). Za nedodržování hospodářského plánu byli hospodáři sankcionováni. Sankce ale nebyly závislé na velikosti přestupku, nýbrž na velikosti majetku. Hospodáři byli tedy nuceni zbavovat se své půdy. Jako sankce za neplnění přidělených kvót mohla být na zemědělce uvalena povinnost nuceného pachtu. Ve většině případů jejich půdu převzala jednotná zemědělská družstva a státní statky. Z politických důvodů nebylo žádoucí, aby se dřívější kulak stal následně členem družstva a tím spíše, aby prostřednictvím členstvím v

61 JECH, Karel. Soumrak selského stavu 1945—1960. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 35. ISBN 80-7285-010-5, str. 19.

orgánech družstva řídil. Většina neúspěchů byla předkládána za vinu právě jim a jejich sabotážní činnosti, jak tvrdila stranická propaganda. Hospodářům i jejich rodinným příslušníkům bylo zamezeno v družstvech pracovat. V dalších případech byli hospodáři i jejich rodiny přesunuty z míst bydliště do jiného místa Československa.

Příkladem je zemědělec Jaroslav Krines. S rodinou byl vystěhován z rodného statku nedaleko Domažlic, na kterém pracovalo několik předchozích generací. Vystěhováni byli do severočeských Hořic, kde dodnes žijí v panelovém domě. Na domažlický okres jim byl zakázán přístup. Po roce 1989 byli odškodněni, podle jeho slov nebyla finanční kompenzace dostatečná.⁶²

Kolektivizaci v této době doplňoval psychický nátlak na zemědělce, kteří odmítali do družstev vstoupit. Tlak nebyl vyvíjen pouze na ně, ale i na jejich rodiny. Pro potomky těchto zemědělců nebylo jednoduché získat například kvalitní vzdělání. Historik Karel Jech popisuje kampaně Akce kulak z roku 1952 zcela výstižně: „*...kampaně, které měly znemožňovat přístup selské mládeže k odbornému vzdělání, odejmout generaci otců poslední zbytky podílu na spolurozhodování o obecních záležitostech, denuncovat a zostudit v očích veřejnosti, vytlačit na okraj vesnického společenství.*“⁶³

Do absurdní situace se dostal velký hospodář, jehož půdu družstvo ani státní statek nepřijal. V tom případě byl nucen svou půdu dále obdělávat. Sankcím, za neplnění hospodářského plánu se však ani v tomto případě nevyhnul.⁶⁴

Situace se lehce uvolnila v polovině padesátých let, kdy skončila násilná kolektivizace. Někteří bývalí velcí zemědělci byli do družstev dokonce přijímáni. Na úroveň ostatních obyvatel venkova se ale bývalý „kulak“ nikdy nedostal.⁶⁵

Tabulka II ukazuje jisté uvolnění a nárůst soukromého zemědělství v letech 1953-1955. Ve druhé polovině sledovaného období počet soukromě hospodařících zemědělců strmě klesal

Tabulka II: Vývoj počtu soukromých zemědělců (1948-1960)

Rok	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Počet	2176	2049	1710	1515	1159	1257	1315	1318	1187	814	556	339	256

Zdroj: PRŮCHA Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, str. 35.

62 KRINES, Jaroslav. Osobní vzpomínky zemědělce. 2016.

63 Tamtéž, str. 92.

64 VOMELA, Martin. Kolektivizace v Československu a její politické motivy, str. 125.

65 BŘEZINA, Vladimír. Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955—1960. In. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 129.

4.3 Krize kolektivizace 1953 - 1955

Už během prvních let kolektivizace se stávalo, že někteří členové z družstev vystupovali. Často docházelo k vylučování bývalých „kulaků“, na které byly sváděny problémy kolektivizace, které byly způsobeny často nekompetentností vedoucích funkcionářů nebo špatnou alokací vzácných zdrojů, za které nesla odpovědnost politika vlády. Ojediněle vystupovali i další členové, nejen „vesniční boháči“.

V roce 1951 a 1952 dala státní politika důvod k vystoupení z družstev i řadovým členům. Členům JZD, kteří neplnili své povinnosti byly odebrány listky na potraviny a některé spotřební zboží. Stejně na tom byli i členové JZD prvního typu. Tyto vlny výstupů z JZD ale nebyly přesto nijak výrazné.⁶⁶

V roce 1953 začala největší krize kolektivizace československého venkova. Spouštěčem byla situace v zahraničí. Rok 1953 byl rokem přelomovým. Zemřel sovětský vůdce Josif Stalin a krátce po něm i československý prezident Klement Gottwald. V Sovětském svazu nastoupili po zemřelém Josifu Stalinovi komunisté s liberálnějšími názory, alespoň, co se verbálních projevů týká. Nový směr byl nazván „nový kurz“⁶⁷. Postupně přestali být podporováni takzvaní „malí Stalinové“⁶⁸, tedy vůdci satelitních zemí východního bloku používající k udržení moci stalinské metody. Očekávání změn se rozšířilo i mezi občany států východního bloku. Československo i jeho agrární sektor nebyly výjimkou.

Mezi československými zemědělci převládlo očekávání, že dosavadní zemědělská politika a kolektivizace bude přehodnocena. K tomuto názoru je vedl i projev prezidenta Zápotockého z prvního srpna 1953. Zápotocký o možných změnách v zemědělské politice skutečně mluvil. Na otázku týkající se družstevnictví odpověděl: „*otázku zemědělských družstev budeme muset také prozkoumat*“⁶⁹. Ani v následujících týdnech proti vlně výstupů z družstev neudělal výrazný krok. V předsednictvu ÚV KSČ samozřejmě nebyla názorová shoda na benevolentním přístupu k odchodům z družstev. Názor Zápotockého, který ale zemědělce nejvíce ovlivňoval, byl od usnesení Ústředního výboru strany odlišný. Výrazným odpůrcem hromadných výstupů byl první tajemník strany Antonín Novotný, který fungování jednotných družstev stále obhajoval a podporoval. Proti výstupům

66 KAPLAN, Karel. Proměny české společnosti 1948—1960, str. 255.

67 SWAIN, Nigel. Typologie východoevropských podob kolektivizace, str. 51.

68 Například v Maďarsku vystřídal stalinistu Rákosiho reformní komunista Imre Nagy. Viz: SWAIN, Nigel. Typologie východoevropských podob kolektivizace

69 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 256.

rolníků z družstev byla i Moskva⁷⁰.

Zemědělci ale na projev Zápotockého reagovali. Projev si vysvětlovali jako potvrzení svých domněnek o změně zemědělské politiky. Projev působil také jako jeden z impulsů pro vystoupení z družstva. Družstva byla nedostatkem členů stále více paralyzována. Z části většinových družstev se stávala družstva menšinová, docházelo i k jejich rozpadu. Oficiální struktury se zaměřily zvláště na podporu a upevnění stávajících družstev. Nová družstva nevznikala.

Tato situace, kdy někteří obyvatelé venkova v družstvech zůstávali a někteří odcházeli, neměla jen ekonomické důsledky pro jednotná družstva a potažmo pro národní hospodářství. Ovlivnila i venkovskou společnost. Propaganda však výsledky zemědělství prezentovala v denním tisku velmi pozitivně.⁷¹ Vzniklá situace měla vliv i na vztahy mezi obyvateli vesnic, které byly už navíc poškozeny téměř permanentní propagandistickou kampaní proti „vesnickým boháčům“ a pro zřizování a vstup do JZD.

O zemědělské politice a socializaci vesnice se často jednalo na ÚV KSČ. Dalším z mezníků pro zemědělskou politiku byl X. sjezd KSČ v roce 1954. Sjezd potvrdil kurz, který byl dříve projednáván ústředním výborem. Nejvyšší stranický orgán přijal usnesení a směrnice, které do jisté míry měnily pozici zemědělství mezi sektory národního hospodářství. Zemědělství přestalo být opomíjeným odvětvím a podle vedoucích komunistů se mělo dostat na stejnou úroveň s dříve masivně podporovaným průmyslem. Do zemědělství nově přicházely investice, které dříve byly určeny pro strojírenský průmysl a armádu. Změněna byla i koncepce zemědělství, preferovanou produkcí se stala rostlinná, a to na úkor dlouhodobě preferované živočišné výroby.

Kolektivizace ale v letech 1953 a 1954 zdaleka nedosáhla svých cílů. Naopak zůstávala stále v krizi. Následující opatření v nadcházejících letech měla tuto situaci změnit. Disproporce československého hospodářství vytvářely hospodářské potíže. Postupně rostla spotřeba obyvatelstva, mezi roky 1949 a 1950 vzrostla o 20 procent, v následujících letech se růst zpomalil.⁷² V Československu stále nebyl zrušen lístkový systém. Vláda měla obavy z přebytku poptávky nad nabídkou v případě jeho zrušení.⁷³

4.4 Závěrečná fáze kolektivizace 1955-1960

V polovině padesátých let byla zemědělská politika vlády a kolektivizace v krizi.

⁷⁰ Tamtéž, str. 259.

⁷¹ Skvělé výsledky pokrokové agrotechniky. Rudé právo. 1953, 33(220), str. 1.

⁷² PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918—1992, str. 277.

⁷³ Tamtéž, str. 279.

Zvolení nového směru a ukončení vnitrostranických diskusí o zemědělské politice znamenal rok 1955. Proti návrhům Antonína Zápotockého vystupoval zejména první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný. Novotný byl zastáncem celoplošné kolektivizace. Navíc si představoval československé zemědělství do roku 1960 plně kolektivní. Novotný navíc považoval za povinnost zemědělce – člena strany, aby do družstva vstoupil. Nebylo totiž výjimkou, že do JZD nevstupovali nebo v předcházejících letech vystupovali i členové KSČ.

V roce 1955 začala nová vlna kolektivizace. Závěrečná fáze kolektivizace začala v červnu roku 1955. Připravena byla nová kampaň, která měla zemědělce konečně přesvědčit k masovému vstupu do družstev. Důraz byl stále kladen hlavně na střední zemědělce, kteří doposud do JZD masově nevstupovali. Více než 70% středních zemědělců stále hospodařilo mimo struktury JZD.⁷⁴

Nová agitační kampaň postupovala jinak, než bylo doposud běžné. Dokonce i dříve nesmlouvavý postoj ke „kulakům“ byl vystřídán benevolentnějším přístupem. Bývalým „vesnickým boháčům“ bylo dovoleno vstupovat do družstev. Samozřejmě za splnění několika často ideologicky motivovaných podmínek. Pokud některý z bývalých velkých hospodářů získal v družstvu některou z vedoucích funkcí, bylo to celému družstvu spíše k užitku. Takový hospodář měl většinou s řízením velkých hospodářství zkušenosti a na družstevních pozemcích pracoval, jak byl zvyklý. To se nedalo tvrdit o všech zemědělských funkcionářích. Působení bývalých velkých soukromých zemědělců ve vedení družstev nebylo ale ani v této době bezproblémové. I v této době se ale bývalí „kulaci“ nevyhnuli častému obviňování za nedobré výsledky družstev. I v této době byli z družstev vylučováni.⁷⁵

Zpřísnil se i přístup k samotným družstvům. Ke konci padesátých let bylo možné zakládat družstva jen IV. typu. Nižší typy družstev podporovány nebyly. Členové družstev byli odměňováni jen podle odvedené práce. Princip soukromého vlastnictví i práva vlastníka pozemku tedy zanikaly.

Závěrečná fáze kolektivizace byla úspěšnější než pokusy o socializaci vesnice v předchozích letech. Komunistická propaganda tvrdí, že ekonomická motivace a vidina vyšší životní úrovně zemědělce nakonec přesvědčila o výhodách kolektivně spravovaného zemědělství. Skutečnost je však jiná. Výsledky zemědělského sektoru nebyly příliš dobré. Výkonnost zemědělství stále nepřekročila předválečnou úroveň.

74 KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 281.

75 BŘEZINA, Vladimír. Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955—1960, str. 129.

Důvody pro vstup do družstev jsou spíše psychologické. Zemědělci ztratili po nějaké době uvolnění naději, že se navrátí k soukromému hospodaření.

V roce 1960 měl stát v agrárním sektoru monopolní postavení. Vznikla nová družstva, do kterých zemědělci masivně vstupovali. Odstranění kapitalismu z československého zemědělství se komunistické vládě ve sledovaném období povedlo. Své výsledky prezentovala i změnou oficiálního názvu státu, který se změnil na Československá socialistická republika.

Tabulka III. Zobrazuje vývoj počtu JZD a jejich členů. Výrazný je rok 1954, kdy došlo k poklesu počtu družstev i celkového počtu členů JZD. Po roce 1955 lze vidět vliv nové politiky KSČ.

Tabulka III: Vývoj počtu JZD a počtu členů JZD

Rok	Počet JZD	Počet členů JZD
1948	-	-
1949	28	-
1950	1 873	1 927
1951	3 138	180 406
1952	5 848	260 252
1953	6 679	380 983
1954	6 502	303 727
1955	6 795	329 487
1956	8 016	395 251
1957	11 090	656 410
1958	12 140	851 734
1959	12 560	970 116
1960	10 816	994 403

Zdroj: PRŮCHA Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice, str.34-35.

V první polovině padesátých let byl růst československého zemědělství velmi nízký.

Docházelo i k meziročním poklesům produkce. Kolísání produkce může být následkem politické nestability první poloviny padesátých let. Hypotéza slabých výsledků zemědělství a politické nestability se zdá být správná při pohledu na výsledky hrubé zemědělské produkce ve druhé polovině padesátých let, kdy docházelo k důslednému plnění vládních návrhů. Ve druhé polovině padesátých let docházelo k masovému vstupu do družstev, což mělo pozitivní vliv i na výkonnost zemědělství.

Tabulka IV: Indexy hrubé zemědělské výroby

Rok	1948=100	1949	1951	1953	1954	1955	1959	1960
HZV	100	111,6	118,6	114,3	113,7	129,8	129,1	134,2

Zdroj: PRŮCHA Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, str.37.

Stejný vývoj dokumentují statistiky Českého statistického úřadu. Zemědělství vykazuje v první polovině sledovaného období nízké přírůstky hrubé zemědělské výroby. Stablnější situace přichází až ve druhé polovině padesátých let spolu s důrazným dodržováním politiky kolektivizace.

Tabulka V: Hrubá zemědělská výroba 1948-1960

Rok	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
HZV	52 576	58 284	65 272	62 372	61 758	59 929	59 717	65 137	68 436	65 877	65 577	64 191	66 844

Zdroj: *Historická ročenka českého zemědělství 1918-2010*. Praha: Český statistický úřad, 2011. *Životní prostředí, zemědělství*. ISBN 978-80-250-2330-3, str. 10.

5 Výsledky kolektivizace

Kolektivizace zásadně změnila československé zemědělství i venkov. V této části práce bude nastíněno, jak se kolektivizace podepsala na výkonnosti československého zemědělství a jak pozměnila ráz československého venkova. V tato část bude zaměřena na zodpovězení výzkumných otázek: Jak se změnila efektivita československého zemědělství? Jaký vliv měla kolektivizace na velikost a charakter zemědělské produkce? Jak kolektivizace ovlivnila množství obyvatelstva, které bylo v zemědělství zaměstnáno? Ovlivnila stav zemědělství pouze kolektivizace?

5.1 Výkonnost československého zemědělství 1948 – 1960

Dobu mezi lety 1948 a 1960 si lze rozdělit do několika etap. Tyto etapy korespondují s výše popsanými fázemi kolektivizace. Proto se dá předpokládat, že kolektivizace měla na výkonnost zemědělství velký vliv. Celé sledované období se ale dá charakterizovat pomalým růstem zemědělské výroby a zaostáváním za ostatními vyspělými evropskými zeměmi.⁷⁶ Zemědělství zaostávalo za ostatními sektory národního hospodářství.⁷⁷

Nepříliš dobrý stav československého zemědělství samozřejmě nelze připisovat pouze kolektivizaci. Zemědělství se potýká s vnějšími problémy, které průmysl téměř neovlivňuje. Tímto faktorem je zejména počasí. Ve sledovaném období však k zásadním přírodním negativním jevům nedošlo. Přesto však je třeba tuto charakteristiku brát v potaz.

Reformy zemědělství a zejména kolektivizace naopak zásadní vliv na vývoj zemědělství měla. Praktická neexistence soukromého vlastnictví měla vliv na motivaci k ekonomické činnosti i na efektivitu práce v zemědělství. Tento efekt je patrný hned z několika důvodů. Kolektivní správa hospodářství zemědělce motivovala k dobré práci méně. Ve sledovaném období navíc docházelo k represím. Vinou represí velkých a zároveň zkušených zemědělců docházelo k odlivu kvalitních pracovníků ze zemědělství. Je patrné, že o dobrovolný vstup do družstev měli zájem hlavně kovorolníci a bezzemci. Na místa vedoucích pracovníků se pak často dostávali méně kompetentní lidé, jejichž rozhodující kvalifikací bylo členství v komunistické straně. Represe rovněž měly za následek přerušování tradičních rodinných rolnických linií, tím tedy přispěly k úbytku pracovních sil.

⁷⁶ PRŮCHA, Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice, str. 36.

⁷⁷ KAPLAN, Karel. Proměny českého venkova, str. 10.

V letech 1949 a 1950 zemědělství rostlo. Za poměrně rychlým růstem však může být sucho z roku 1947, které způsobilo meziroční propad zemědělské produkce. V následujících letech se rostoucí trend zastavil. V letech 1951 až 1954 hrubá zemědělská produkce soustavně klesala⁷⁸. Hospodářský historik Václav Průcha hlavní důvod přičítá zemědělské a hospodářské politice státu.⁷⁹ V této době byla systematicky likvidována velká hospodářství a velkostatky. Státními nařízeními byla omezována soukromá produkce. Začala se zřizovat JZD, do kterých byli zemědělci přinucováni vstupovat. Tím byla oslabena i jejich motivace k ekonomické činnosti. Komunistická vláda připravila ideologickou kampaň proti „vesnickým boháčům“. Tím, že zkušení soukromí hospodáři nebyli do družstev přijímáni, se uvolnila místa ve vedeních družstev pro méně zkušené a nekompetentní funkcionáře. Zemědělství také trpělo nedostatkem pracovních sil. Ve státním sektoru a JZD ubylo do roku 1954 až 400 000 pracovníků.⁸⁰ Výsledky československého zemědělství byly natolik neuspokojivé, že se do poloviny roku 1953 nepodařilo odstranit lístkový systém.⁸¹

Určité zlepšení přinesl rok 1953, kdy byla zastavena násilná kolektivizace a velká část rolníků se vrátila k soukromému hospodaření. I v roce 1953, na konci první pětiletky (1949 – 1953) zemědělství za odhady komunistických plánovačů zaostávalo⁸². Nové změny v rámci politiky nového kurzu se odrazily i ve zlepšení hrubé zemědělské produkce. Rostlinná výroba se meziročně oproti předchozímu roku dokonce zlepšila.⁸³ Do zemědělství se také navrátilo několik desítek tisíc pracovních sil.

Jistou změnou pro československé zemědělství byl i rok 1954, kdy se konal X. sjezd KSČ. Do té doby nebyl na problémy zemědělství kladen takový důraz jako na potřeby průmyslu i a například československé armády. X. sjezd strany přijal usnesení a směrnice, které měly druhořadé postavení zemědělství změnit. Zemědělství se tak dostávalo větší pozornosti, stalo se důležitým tématem i při jednáních politických špiček vlády i KSČ. Změna postavení zemědělství a následná zemědělská politika přinesla ve druhé polovině padesátých let i pozitivní změny ve výsledcích československého agrárního sektoru.

V roce 1955 začala druhá etapa kolektivizace. I toto období koresponduje s poslední fází kolektivizace, která byla mnohem úspěšnější – pokud jako měřítko

78 Historická ročenka českého zemědělství 1918—2010. Praha: Český statistický úřad, 2011. Životní prostředí, zemědělství. ISBN 978-80-250-2330-3, str. 10.

79 PRŮCHA, Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice, str.36.

80 Tamtéž, str. 37.

81 Tamtéž, str. 37.

82 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918—1992, str. 271.

83 Historická ročenka českého zemědělství 1918—2010, str. 10.

akceptujeme počet nově zřízených družstev a příliv množství členů do nich. V období 1956 – 60 se zvýšil podíl státního sektoru v zemědělství na 93%.⁸⁴ Objevil se ale opět problém s nedostatkem pracovních sil, a to zejména v českých zemích – na agrárním Slovensku deficit výrazný nebyl. Od roku 1955 se začala zvyšovat hrubá zemědělská výroba rychlejším tempem.

Velký rozdíl ve sledovaném období se naopak neprojevil ve velikosti osevní plochy. Mírně se zvýšil podíl zalesněné půdy.⁸⁵

Teze vlády a vedoucích komunistů o růstu výkonnosti zemědělského sektoru spolu s postupující kolektivizací se neprojevily. Téměř ve všech ukazatelích se československé zemědělství více či méně zhoršilo. Za velký neúspěch kolektivizace se dá považovat fakt, že ani patnáct let po skončení druhé světové války se československé zemědělství nedostalo na předválečnou úroveň. Rostoucí tendenci vykazoval zemědělský sektor až v následujících desetiletích. Hospodářské výhody kolektivizovaného zemědělství se ve sledovaném období neprojevily ani na růstu hrubé zemědělské produkce, jak je vidět v Tabulce V.

V první polovině padesátých let Československo v zemědělské výrobě za zeměmi západní Evropy výrazně zaostávalo. V období 1956-1960 se dynamika zemědělské výroby zlepšovala. Zlepšení zemědělství ale nedosahovalo výrazně lepších čísel, než v západní Evropě. Roční přírůstky navíc nepřesahovaly světový průměr, jak je patrné z Tabulky V. Zajímavý vývoj nastal po konci sledovaného období. V této době (1961—1965) československé zemědělství zaostávalo za západoevropským nejvíce. Tento propad nastal v následujícím období po ukončení kolektivizace, je tedy důvod přikládat nízké tempo růstu právě zemědělské politice.

Následující tabulky charakterizují zemědělskou produkci klíčových produktů rostlinné i živočišné výroby. Z tabulky VI je patrné, že produkt vytvořený v zemědělství po celé analyzované období kolísal. Naopak produkt vytvořený průmyslem konstantně rostl.

84 PRŮCHA, Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice, str. 38.

85 Historická ročenka českého zemědělství 1918—2010, str. 25—26.

Tabulka VI Produkt zemědělství a průmyslu ve srovnatelných cenách

Rok	Zemědělství	Průmysl
1948	100	100
1949	111,6	107,1
1950	115,6	122,0
1951	116,8	136,0
1952	111,7	152,5
1953	116,4	160,6
1954	113,5	167,3
1955	126,2	184,0
1956	131,5	199,7
1957	130,2	218,2
1958	134,1	238,7
1959	134,3	257,4
1960	142,2	284,3

Zdroj: *Historická statistická ročenka ČSSR*, 1. vyd. Praha: SNTL, 1985, str. 85.

Nestálý trend střídavého růstu a poklesu je vidět i z rostlinné produkce pšenice a brambor. Produkce pšenice výrazně rostla a konci padesátých let. V případě brambor je však jev opačný, rok 1960 je nejhorším rokem sledovaného období.

Tabulka VII Hektarové výnosy vybraných plodin

Rok	Obiloviny	Brambory
1948	1,58	11,01
1949	1,83	10,15
1950	1,71	12,35
1951	1,85	11,05
1952	1,81	11,84
1953	1,92	15,26
1954	1,70	13,19
1955	1,99	12,73
1956	2,07	15,29
1957	1,97	13,94
1958	1,88	10,91
1959	2,16	10,87
1960	2,32	9,00

Zdroj: *Historická statistická ročenka ČSSR*, 1. vyd. Praha: SNTL, 1985, str. 219.

Lepší a stabilnější výsledky vykazovala živočišná výroba. Pro ilustraci výsledků živočišné produkce jsou uvedeny stavy skotu a prasat.

Tabulka VIII Živočišná výroba (ks)

Rok	Skot	Prasata
1948	3663	3242
1949	4213	4218
1950	4303	3802
1951	4376	4234
1952	4445	4918
1953	4082	4174
1954	4041	4771
1955	4107	5285
1956	4134	5369
1957	4091	5435
1958	4183	5283
1959	4303	5687
1960	4387	5962

Zdroj: *Historická statistická ročenka ČSSR*, 1. vyd. Praha: SNTL, 1985, str. 224

Z Tabulky IX je patrné, že československé zemědělství ve sledovaném období nijak výrazně v růstu zemědělské výroby nepředstihovalo západoevropský region nebo světový průměr. Srovnání je přínosné hlavně se západoevropským regionem, ve kterém jsou pro zemědělství alespoň z části podobné přírodní podmínky. Hlavně ale západoevropské zemědělství neprošlo kolektivizací. Výhody kolektivizovaného zemědělství se ve sledovaném období neprojevily. Růst zemědělství ve sledovaném období tedy přesahoval země východního bloku, ve srovnání se západní Evropou však československé zemědělství neobstálo.

Tabulka IX: Dynamika růstu zemědělské výroby ve vybraných částech světa (1948—1952 = 100)

Období	Československo	západní Evropa	Svět
1953—1955	104,5	121	115

1956—1960	115,5	131	130
1960—1965	117,5	159	147

Zdroj: PRŮCHA Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, str.42.

5.2 Kolektivizace jako destrukce československého venkova

Kolektivizace se na podepsala na výkonnosti československého zemědělství. Kromě ekonomického aspektu měla kolektivizace i aspekt sociální. Socializace venkova zásadně změnila ráz československého venkova i život jeho obyvatel. Jak bylo psáno v úvodu práce, obyvatelstvo venkova bylo v předválečných letech specifickou sociální skupinou. Vyznávalo určité hodnoty, bylo politicky vzdělané a organizované, mnoho lidí pojila příslušnost ke katolické církvi. Tato charakteristika ale byla s příchodem komunistické ideologie narušena. Venkovskému obyvatelstvu nepřispěla ani masivní ideologická kampaň namířená mnohdy proti dlouholetým sousedům, kteří se v krátké době stali nepřáteli socializace vesnice. Komunisté využívali nátlak na zemědělce, aby přerušili venkovské tradice i rodinné vazby, na kterých venkovská populace velmi zakládala. V tom byli na konci šedesátých let bohužel poměrně úspěšní.

Na venkovské obyvatelstvo, zejména žijící v pohraničí, měl vliv odliv Němců. Noví zemědělci často neměli ke svému bydlišti ani ke své půdě tak silný vztah jako jejich předchůdci. To se projevovalo i v době kolektivizace. Na obyvatelstvo venkova a jeho složení měla vliv i vedoucí pozice průmyslu v národním hospodářství. Preferovaný průmysl potřeboval nové pracovní síly, které pocházely z části ze zemědělství. Odliv pracovních sil ze zemědělství se výrazněji projevil v silně průmyslových regionech. Ve sledovaném období počet pracujících v zemědělství soustavně klesal⁸⁶. V roce 1948 pracovalo v zemědělství 1 313 800 obyvatel, na konci sledovaného období v roce 1960 to bylo pouze 862 000 obyvatel.⁸⁷

Na venkovské obyvatelstvo dopadly také kroky vlády, které se zemědělstvím nesouvisí. Na podobu českého venkova ale měly znatelný vliv. Téměř všechny aspekty života souvisely s komunistickou ideologií. Výrazným zásahem do tradic československého venkova byl zásah do svobody vyznání a potlačování působení katolické církve. Příslušnost k církvi mohla být důvodem k nepřijetí na střední či vysokou školu.

⁸⁶ Tamtéž, str. 25.

⁸⁷ Tamtéž, str. 25.

Kolektivizace měla vliv i na efektivitu práce. Podle následujících dat efektivita rostla nejméně v první polovině padesátých let, tedy v době násilné kolektivizace a těsně po ní. Na motivaci k ekonomické činnosti v zemědělství jistě měla podíl i politická nejistota. Politicky stabilnější prostředí začalo být až v druhé polovině padesátých let a socialistická struktura zemědělství se začala upevňovat.

Tabulka X: Vývoj HZV na jednoho pracovníka (1936=100)

Rok	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
HZV/pracovník	105,5	122,7	136,0	145,7	147,6	145,1	141,4	153,7	161,9	167,1	175,3	187,7	215,9

Zdroj: PRŮCHA Václav. *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, str.37.

Tabulka VI potvrzuje slabý růst zemědělské produkce v průběhu sledovaného období. Na nízkou produkci měla vliv kromě nedostatečných ekonomických výsledků JZD i politická nestabilita. Zlepšení je vidět ve druhé polovině padesátých let, kdy bylo vedoucími komunisty nastaveno jasné směřování zemědělské politiky.

5.3 Důsledky kolektivizace v českém zemědělství

Důsledky kolektivizace a zakládání jednotných zemědělských družstev se projevují v českém zemědělství i v dnešní době. České zemědělství se v některých aspektech liší od západoevropského zemědělství, kde nebyla tradice soukromého hospodaření na tak dlouhou dobu přerušena.

První z rozdílů je ve vlastnické struktuře. Mnoho zemědělských družstev zůstalo po roce 1989 v rukou stejných vedoucích pracovníků jako v předlistopadových letech. Bývalá jednotná zemědělská družstva ihned začala hospodařit se stejnými pozemky i stroji. V mnohém měla startovací čáru odlišnou – lepší, než začínající soukromník, který musel své hospodářství v podstatě znovu založit. Soukromí zemědělci dnes hospodaří na přibližně jedné čtvrtině celkové zemědělské půdy⁸⁸. To je ve srovnání se západoevropskými, zejména rodinnými farmami, velmi málo.

Druhý rozdíl oproti zemědělství západní Evropy je ve velikosti jednotlivých farem.

⁸⁸ NĚMEC, Stanislav. Důsledky kolektivizace a současná podoba českého venkova BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 301

Asociace soukromého zemědělství sdružuje farmy o průměrné výměře 100 hektarů.⁸⁹ V roce 2010 byla podle Českého statistického úřadu průměrná velikost zemědělského podniku v České republice 152 hektarů⁹⁰. To je ve srovnání s evropskými farmami velké číslo. Průměrná velikost farem v Evropské unii je diametrálně odlišná, jen 14 hektarů⁹¹. Vyšší než ve zbytku Evropy je i poměr zastoupení právnických osob. V Česku přesahuje 13 procent, zatímco v Evropě je průměr stanoven na třech procentech.⁹² Tento nepoměr pak může působit problémy při vývoji venkova. Jeho vývoj nelze podporovat pouze prostřednictvím velký firem, ale i malých podniků. Malé rodinné farmy jsou součástí venkova, podílí se na jeho životě nejen nabídkou pracovních sil, ale jejich obyvatelé utváří sociální a kulturní život vesnice. V českém prostředí je ale i v současnosti soukromé podnikání v agrárním sektoru neobvyklejší, než v zemích, kterým se kolektivizace vyhnula.

Následující série tabulek mapuje výkonnost československého zemědělství ve srovnání se střeoevropskými sousedními zeměmi. Je z nich patrné, že stav ze začátku sledovaného období (viz Tabulka I), kdy bylo tuzemské zemědělství ve srovnatelné kondici, se v roce 1960 zhoršil. Pro ilustraci stavu českého zemědělství jsou přiloženy i tabulky dokumentující současnou produkci některých důležitých plodin v České republice, Německu a Rakousku. Z tabulky je patrné, že velikost farem není výhodou. České zemědělství například v produkci pšenice za Německem zaostává, rakouská produkce pšenice je s českou srovnatelná. V případě žita, pro které jsou v České republice i v Rakousku

Podmínky příznivější česká produkce zaostává jak za německou, tak i za rakouskou. Je nutné dodat, že československé zemědělství za německým zaostávalo dlouhodobě, a to i na začátku sledovaného období.

Z rozdílu mezi statistikami z Tabulky I a Tabulky XI je patrné, že v produkci zmíněných plodin rakouské i německé zemědělství rostlo větším tempem, než československé.

89 Tamtéž, str. 302.

90 V čem je české zemědělství jiné? Statistika a my: Měsíčník českého statistického úřadu [online]. 2014(07-08) [cit. 2016-12-04]. Dostupné z : <http://www.statistikaamy.cz/2014/07/v-čem-je-ceske-zemedelstvi-jine/>

91 Tamtéž.

92 Tamtéž.

Tabulka XI Produkce vybraných plodin — 1960 (t/ha)

	Pšenice	Žito
Československo	2,3	2,1
Rakousko	2,5	2,1
Západní Německo	3,6	2,9

Vlastní výpočty, Zdroj: MITCHELL, B. R. *International historical statistics*. 6th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-230-00516-7, str. 218—299.

V roce 1989 a v současnosti je československé (české) zemědělství v produkci zmíněných plodin srovnatelné s Rakouským. Na tento stav mají jistě zásadní vliv reformy, které nespádají do sledovaného období této práce. Jistě ale musíme na tyto současné výsledky pohlížet s vědomím, že na současný stav zemědělství jednotlivých zemí mají vliv další faktory. Výzkum těchto faktorů ovšem není předmětem této práce.

Tabulka XII Produkce vybraných plodin - 1989 (t/ha)

	Pšenice	Žito
Československo	5,1	4,0
Rakousko	4,9	4,1
Západní Německo	6,2	4,7

Vlastní výpočty, Zdroj: MITCHELL, B. R. *International historical statistics*. 6th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-230-00516-7, str. 218—299.

Tabulka XIII Produkce vybraných plodin - současnost (t/ha)

	Pšenice	Žito
Česká republika	6,4	4,9
Německo	7,6	5,5
Rakousko	6,2	5,1

Vlastní výpočty, zdroj dat: Agriculture. Eurostat [online]. [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/main-tables>

Závěr

V bakalářské práci jsem se zabýval kolektivizací v Československu a jejími ekonomickými a politickými důsledky. Z výzkumu vyplývá, že téma kolektivizace je zásadní pro ekonomiku a zvláště zemědělství Československa, protože právě vývoj zemědělství výrazně ovlivnilo. Vlivy kolektivizace jsou v českém zemědělství patrné i v současnosti.

Problematika kolektivizace je odbornou literaturou poměrně dobře zpracována, samotná kolektivizace a reformy komunistických vlád jsou většinou odborníků a historiků přijímány negativně. Většinou odborné veřejnosti jsou reformy považovány za destruktivní.

Československé předválečné zemědělství bylo na zcela jiné úrovni než zemědělské sektory států východní Evropy. Svým charakterem se blížilo spíše západoevropským státům. Československo bylo na rozdíl od ostatních států pozdějšího východního bloku industrializováno ještě v předválečné době. Situace v Sovětském svazu, který byl považován za vzor komunistických zemí, byla oproti Československu byla značně odlišná. Po roce 1948 se ale československé hospodářství muselo řídit podle ideologických pravidel. Kromě ekonomických důvodů pro ustanovení kolektivně spravovaného zemědělství, které nebyly příliš motivující, zde byly ještě důvody ideologické, které hrály patrně ještě větší roli v rozhodování vedoucích komunistů. Neatraktivnost jednotných zemědělských družstev potvrzuje hypotézu o velmi slabých ekonomických důvodech pro přijetí kolektivizace. Ekonomické výsledky, jak je vidět ze zemědělských statistik i práci Václava Průchy, nebyly uspokojivé a pro zemědělce motivující. Důsledky zemědělské politiky druhé poloviny minulého století jsou podle některých odborníků⁹³ patrné i v dnešní podobě českého zemědělství. Podle mého názoru tyto důsledky můžeme přičíst právě kolektivizaci.

V práci jsem se zabýval důsledky kolektivizace v Československu. Kromě aspektů ekonomických, jsem se zaměřil na důsledky politické a společenské. Po provedení výzkumu je patrné, že kolektivizace a zemědělská politika komunistických vlád ovlivnila jak ekonomiku a výkonnost zemědělství, tak i společnost a ráz československého venkova. Výzkum zaměřený na změnu československého venkova se ukázal být mnohem náročnějším a rozsáhlejším. Zároveň se jedná z velké části o charakteristiky subjektivního

93 NĚMEC, Stanislav. Důsledky kolektivizace a současná podoba českého venkova. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-226-7, str.299—302.

charakteru. Přesto však byl rozdíl mezi československým a později českým a evropským zemědělstvím potvrzen. I ekonomická neefektivita a nevhodnost centrálního plánování v zemědělství byla potvrzena. Hypotézu tedy považuji za platnou.

Při pohledu do ekonomických statistik je jasné, že výkonnost československého zemědělství ve sledovaném období (1948 – 1960) nedosáhla ani na úroveň z předválečné doby. Ze statistik hrubé zemědělské produkce je viditelné, že zemědělská produkce po nástupu komunistů k moci v roce 1948 nerostla tak, jak předpokládali zemědělstí odborníci komunistické strany i vedoucí komunisté. Zemědělská produkce ve sledovaném období vykazovala slabě rostoucí tendenci. Při rozdělení časového období do několika fází, které se z velké části překrývají s fázemi kolektivizace, je viditelné, že změny v zemědělské produkci nastávaly zejména při změnách a reformách zemědělské politiky. Výrazné jsou roky 1953 a 1954, kdy došlo k uvolnění zemědělské politiky a ukončení násilné kolektivizace. V rostlinné výrobě došlo v roce 1953 dokonce k meziročnímu zlepšení.

Ve sledovaném období byla tendence hrubé zemědělské výroby k růstu velmi slabá, ani v pozdějších letech kolektivizace se domněnky vedoucích komunistů o rychlém růstu zemědělské produkce nepotvrdily. V mezinárodním srovnání nebylo socializované zemědělství výrazně úspěšné. V první polovině padesátých let za západní Evropou ČSR v zemědělské výrobě zaostávalo. Ve druhé polovině se růst zemědělské produkce zvýšil, výrazně ale západoevropské státy nepřekonal. Po konci sledovaného období nastal velký propad.

Pokud posuzujeme úspěch kolektivizace podle počtu založených jednotných zemědělských družstev a počet členů v nich, můžeme za úspěšnou považovat až závěrečnou fázi kolektivizace. V roce 1960 byla kolektivizace završena, stát měl v zemědělské výrobě monopolní postavení. Většina historiků však nepovažuje ekonomickou motivaci zemědělců jako jejich hlavní důvod úspěchu kolektivizace. Důvody pro vstup do družstva byly pro různé skupiny obyvatel odlišné. V pohraničí často hospodáři práci nezvládali, vstup do družstva byl tak svým způsobem vysvobození. Půdu navíc dostali až v poválečných letech, navíc prostřednictvím komunistického ministra zemědělství Jůlia Ďuriše, proto neměli ke svým hospodářstvím silný vztah. Kolektivizace byla úspěšnější právě v pohraničí. Dalším důvodem byl psychologický a ekonomický nátlak. Na venkově probíhala silná propagandistická kampaň proti „kulakům“ a „vesnickým boháčům“. Ke konci šedesátých let pak zemědělci ztráceli naději na návrat k soukromému hospodaření. Ekonomickou motivaci ke vstupu splňovali spíše bezzemci a

malí zemědělci. Středního zemědělce, o kterého komunistická strana stála nejvíce, se podařilo získat až po dlouhé agitační kampani.

Zakládaná jednotná zemědělská družstva měla s předválečnými družstvy, které měly v Československu tradici, společný snad jen název. Předúnorová družstva fungovala v podmínkách tržní ekonomiky a konkurence, striktně dodržovala právo na soukromé vlastnictví. To v JZD neplatilo. Družstva často vedli nekompetentní, za to ale zasloužili funkcionáři. Družstva by bez vydatné podpory ze strany státu nemohla samostatně fungovat, mnoho z nich bylo v průběhu padesátých let zadluženo. Kolektivizace by bez státních prostředků nemohla být nikdy zrealizována.

Hospodářská politika komunistické vlády se podepsala i na venkovském obyvatelstvu. Ve druhé polovině čtyřicátých let a v průběhu šedesátých let výrazně poklesl počet obyvatel pracujících v zemědělství. Zásadní příčinou úbytku pracovních sil bylo postavení zemědělství v národním hospodářství Československa. Prioritním sektorem byl průmysl, zemědělství mělo až druhořadou pozici. Obyvatelstvo, které bylo dříve zaměstnáno v zemědělství sloužilo do jisté míry jako zásobárna pracovních sil pro průmysl. Největší odliv pracovních ze zemědělství do průmyslu je patrný nejvíce v industriálních regionech.

Kolektivizace měla také aspekt sociální. Venkovské obyvatelstvo si v předválečné době i v dobách krátce po válce udržovalo specifický ráz – politickou angažovanost, víru, tradice, důraz na rodinné vazby. Komunistická ideologie tyto charakteristiky do jisté míry porušila. Hospodářství, na kterých pracovalo několik generací byla spravována družstvy. Velcí zemědělci svá hospodářství už ani formálně nevlastnili, někteří byly vystěhováni. Motivace k ekonomické činnosti na venkově klesala společně s produktivitou práce. Vývoj produktivity práce by ale zasloužil hlubší výzkum. K této problematice jsem neměl dostatečné množství relevantních dat. Stejně tak motivaci k ekonomické činnosti nelze měřit exaktně. V potaz jsem tedy bral hospodářské výsledky zemědělské výroby a úbytek pracovních sil v zemědělství.

V analýzy výkonnosti československého zemědělství lze poznat, že zemědělství Rakouska a Německa rostlo rychleji než tuzemské. Nejvíce je tento jev viditelný na konci sledovaného období, a to v roce 1960. Důsledky kolektivizace jsou v českém zemědělství patrné i v současnosti, a to v rozloze a počtu soukromých farem a podniků. České zemědělství se liší od západoevropského.

Kolektivizace měla vliv na motivaci k ekonomické činnosti v zemědělství a na efektivitu práce. Nejmenší růst efektivitu práce byl zaznamenán v první polovině

padesátých let. Na zemědělce měla kromě násilné kolektivizace vliv i politická nejistota, a neexistence práva na soukromé vlastnictví.

Nutno dodat, že československé zemědělství nebylo ovlivněno pouze kolektivizací. Kromě zmíněné druhé světové války výrazněji ovlivnilo několik dalších událostí. Zemědělství bylo závislé na přírodních podmínkách, důležité je zmínit například sucho roku 1947, které ovlivňuje i posuzované statistiky. Velmi výrazně a na dlouhé období ovlivnil zemědělství odsun německého obyvatelstva z československého pohraničí. Projevil se na úbytku pracovních sil i na problematické sklizni a následně i na nízké produktivitě zemědělství v pohraničních oblastech. Odsun rovněž vytvořil podmínky pro úspěšnější kolektivizaci v pohraničí než ve vnitrozemí. Na venkovské obyvatelstvo působilo rovněž několik dalších nezemědělských faktorů. Jednalo se o masivní propagandistickou kampaň nebo potlačování vlivu katolické církve.

Pro důkladnější zhodnocení důsledků kolektivizace, které jsou patrné i v současnosti, by bylo třeba zaměřit se i na zemědělskou politiku v letech 1960–1989. Za nejvýraznější krok v zemědělské politice v druhé polovině minulého století považují právě kolektivizaci, na kterou pozdější reformy pouze navazovaly. Kolektivní podstata československého zemědělství ale zůstávala až do roku 1989 stejná.

Od poloviny šedesátých let již zemědělství nebylo v poklesu. Jako směr dalšího výzkumu bych volil zjišťování příčin těchto pozitivnějších zemědělských výsledků. Zajímavá by také byla analýza událostí, které určovaly podobu české vesnice, a to i ty nesouvisející se zemědělstvím.

Seznam použité literatury:

Nevydané prameny:

KRINES, Jaroslav. Osobní vzpomínky zemědělce. 2016.

Vydané prameny:

Drtivý úder všem kapitalistickým živlům. *Rudé právo*. 1953, č. 33(151), str.1.

Dekret č. 28/1945 Sb.

MYSLIVEČEK, František; STOČES, Ferdinand. Ekonomický svazek dělnické třídy s rolnictvem a jeho formy v ČSR. In. *Politická ekonomie*, 1955, č.1, str. 8-28.

NIKL, Josef. Ceny zemědělských rostlinných produktů. In. *Politická ekonomie*, 1955, č.1, str.10.

Skvělé výsledky pokrokové agrotechniky. *Rudé právo*. 1953, č.33(220), str.1.

Zákon o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb.

Odborná literatura:

BALÍK, Stanislav; HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945—1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-311-0 .

BLAŽEK, Petr, KUBÁLEK, Michal. „Chtěl jsem mít svobodné zemědělce ve svobodné zemi“. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 156—182.

BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 9788073632267.

BLAŽEK, Petr, Karel JECH a Michal KUBÁLEK. *Akce "K ": vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech : studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra, 2010. ISBN 9788021320338.

BŘEZINA, Vladimír. Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955—1960. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská

univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 128-135

BUREŠOVÁ, Jana. Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska. In. BLAŽEK, Petr, Karel JECH a Michal KUBÁLEK. *Akce "K ": vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech : studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra, 2010. Testis. ISBN 9788021320338, str. 9—16.

FIALOVÁ, Jana. Venkov v programech politických stran v roce 1946. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-226-7, str. 88—90.

HAYEK, Friedrich A ., The Use of Knowledge in Society. 1945 . Library of Economics and Liberty. [cit. 2017-12-3]. <http://www.econlib.org/library/Essays/hykKnw1.html>.

Historická statistická ročenka ČSSR. 1. vyd. Praha: SNTL, 1985.

Historická ročenka českého zemědělství 1918—2010. Praha: Český statistický úřad, 2011. Životní prostředí, zemědělství. ISBN 978-80-250-2330-3.

JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1945—1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 35. ISBN 80-7285-010-5 .

KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948—1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. Česká společnost po roce 1945. ISBN 9788072851553.

MITCHELL, B. R. *International historical statistics*. 6th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-230-00516-7.

NĚMEC, Stanislav. Důsledky kolektivizace a současná podoba českého venkova. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-226-7, str.299—302.

NĚMCOVÁ, Ludmila. Družstevní principy a zemědělské družstevnictví. In. RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002. Studie (Slováké muzeum). ISBN 80-86185-18-4, str. 49—52.

NOVÁK, Pavel. Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a střeoevropské souvislosti*. V Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 136—155.

PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918—1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 807239147X.

PRŮCHA, Václav. Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice. In. RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. —16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002. Studie (Slováké muzeum). ISBN 80-86185-18-4, str. 31—48.

PERNES, Jiří. Proměny myšlenky kolektivizace v politice KSČ po únoru 1948. In. ROKOSKÝ, Jaroslav; SVOBODA, Libor (eds.). *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. ISBN 9788087211960, str. 33—47.

ROKOSKÝ, Jaroslav. Svobodný sedlák na svobodné půdě Osud agrární strany v Československu po druhé světové válce. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, str. 9. —108.

ROKOSKÝ, Jaroslav a Libor SVOBODA (eds.). *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. ISBN 9788087211960.

RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0957-4 .

SIRC, Ljubo. Economics of Collectivization."Soviet Studies 18, č. 3 (1967), str. 362—70. <http://www.jstor.org/stable/149686>.

SWAIN, Nigel. Typologie východoevropských podob kolektivizace. In. *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7 , str.30—59.

ŠULC, Zdislav, *stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945—1995*. Brno. ISBN 80-7239-005-8 .

VOMELA, Martin. Kolektivizace v Československu a její politické motivy. In. BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948—1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008 ISBN 978-80-7363-226-7. str. 112—148

Internetové zdroje:

V čem je české zemědělství jiné? *Statistika a my: Měsíčník českého statistického úřadu* [online]. 2014(07-08) [cit. 2016-12-04]. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2014/07/v-cem-je-ceske-zemedelstvi-jine/>

Zemědělství. ČSÚ [online]. [cit. 2016-12-13] Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/23833015/000107c14.pdf/0294c63f-d258-41c7-9690-7f6686413e15?version=1.0>

Agriculture. *Eurostat* [online]. [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/main-tables>

Seznam tabulek:

Tabulka I Produkce vybraných plodin - 1948 (t/ha).....	21
Tabulka II: Vývoj počtu soukromých zemědělců (1948-1960).....	36
Tabulka III: Vývoj počtu JZD a počtu členů JZD	40
Tabulka IV: Indexy hrubé zemědělské výroby	41
Tabulka V: Hrubá zemědělská výroba 1948-1960	41
Tabulka VI Produkt zemědělství a průmyslu ve srovnatelných cenách	45
Tabulka VII Hektarové výnosy vybraných plodin	46
Tabulka VIII Živočišná výroba (ks)	47
Tabulka IX: Dynamika růstu zemědělské výroby ve vybraných částech světa (1948-1952 = 100).....	47
Tabulka X: Vývoj HZV na jednoho pracovníka (1936=100).....	49
Tabulka XI Produkce vybraných plodin - 1960 (t/ha).....	50
Tabulka XII Produkce vybraných plodin - 1989 (t/ha).....	51
Tabulka XIII Produkce vybraných plodin - současnost (t/ha).....	51